

INTERNATIONAL FORUM / NEMZETKÖZI FÓRUM

**THE BALATON REGION AS AN EXPERIMENTAL
TERRITORY**

POSITIONS OF ARCHITECTURE IN THE EMERGENCE
OF REGIONAL PLANNING FOR RECREATION IN HUNGARY

DOMONKOS WETTSTEIN

Assistant lecturer, Department of Urban Planning and Design, Budapest University of Technology and Economics, K.293, Műegyetem rakpart 3, H-1111 Budapest, Hungary. Phone: (+36-1) 463-2332.
E-mail: wettstein@urb.bme.hu

The social and professional role of the 1957 Balaton Regional Outline Plan became a reference within the Hungarian architectural community, despite its numerous contradictions in methodology and the contemporary planning history context. Evaluation of the planning process becomes possible by accessing the legacy of chief architect Tibor Farkas. The goal of the study is to put the development of the Balaton region into the context of planning history. This is a chance to outline the characteristics of the pragmatic development by comparing the method of the plan to the traditions of regional aesthetics and ecological methods rooted in Patrick Geddes, and also to the contemporary planning models, with special emphasis on the defining role of architects in planning and implementation. Even though regional planning in the international practice is a multidisciplinary field, the Hungarian practice heavily relied on the involvement of architects and urban planning experts who have made an effective connection among different styles by striving to achieve the synthesis of landscape aesthetics. This was an innovative approach even by international standards, given the importance of the landscape of the recreation area. The importance of the plan is further emphasized by the early successes in the implementation, which were made possible by its institutional background having such a wide scope of authorities. The study examines the work of architects in different positions during the implementation phase, focusing mainly on Tibor Farkas, whose coordinating role and personal influence were keys to the success of the plan. Even though the plan was made considering pragmatic views and scarce funding, it is evident from the publications that the international community took interest, especially the Team X by the project participant architect Charles Polónyi and finally in 1965 the plan was awarded the UIA international grand prize.

Keywords: regional planning, Patrick Geddes, Balaton, Tibor Farkas, Charles Polónyi, Team X, UIA

INTRODUCTION

Analyzing the legacy of Tibor Farkas, the first chief architect of the Balaton region,¹ a photocopy of the first Balaton Regional Plan was discovered, although the original 4-meter-long plan exhibited at the 1958 regional planning conference in Liège has disappeared from the state archives² (*Fig. 1*). The remaining recollections of professional public life are carrying a number of contradictions, first of all about the international pioneering role of the plan. However, the regional planning history lead back to the early twentieth century, the international forums were interested in the Balaton Regional Outline Plan, so it is worthwhile to examine the discovered original documents and the plan's peculiarities that have been awarded the Abercrombie prize by the International Union of Architects (UIA) in 1965.

The international context of the research is provided by the past decades' increasing insight into post-war architecture³ and the professional approach to the methodical development of regional planning. The development of regional planning is multidisciplinary, whereby the duality of arranging and planning requires the powerful presence of economic and geographic knowledge alongside architecture and urban planning. By today, the field of regional science became an independent area

¹ Tibor Farkas (1922–2015) was an architect and urban designer. He completed elementary and high school education in his hometown of Dombóvár, in 1944 he graduated from the Royal Joseph University and until 1948 worked as private designer, then as construction manager of the National House Building Cooperative, afterwards as the fellow worker of Bela Kiss Sámsondi in the Institute of Building Science involved in the design of “tissue concrete house” system. Since 1951 he leads the town planner group of MEZŐTERV, they were transferred to the VÁROSTERV. In 1956 he led the post-flood restoration works of Mohács, his activities were recognized with the Ybl Prize Grade I, and he was charged with the preparation of the Regional Outline Plan around Lake Balaton. In addition to the main design works he coordinated the realization process and managed the regulatory supervision as a chief-architect until 1968. In 1965 he won the UIA Abercrombie-Prize and in 1966 he was awarded with the State Award. He was a key member of the Balaton Executive Committee between 1957 and 1971. After the 1968 termination of his position as chief-architect he initiated the Central Development Program of Balaton and he was the secretary of the Inter-Ministerial Committee for the Balaton Region. As a prelude of the new development program he participated in the work of the National Committee for Technical Development (OFB) in the sixties. Following his resignation from the secretary he investigated the utilization of the thermal waters in the frame of a UN-backed project in the seventies, afterwards he took part in a regional planning process together with Yugoslavia and he managed the complex regional plan for the surrounding of Hongai in North Vietnam. Since 1980 he dealt again with the Balaton region, he, together with ecologists and biologists, developed a new program to improve the water quality, then he was appointed to Ministerial Commissioner for the Balaton by the Minister Kálmán Ábrahám. He took part in the company management of the VÁTI as deputy director and then as director for a short time in 1975. He retired in 1983.

² Photo documentation of the Balaton Regional Outline Plan and detailed description on its background (photo and text: Tibor Farkas) – source: Tibor Farkas' archive (courtesy of the family).

³ Several international conferences addressed to the topic were organized in the recent years: *Freiheit Freizeit Fluchtwege aus dem Alltag in der Architektur Ost- und Westeuropas 1960–1980* (ETH Zürich, 2007), *Holidays After the Fall: History and Transformation of Socialist Holiday Resorts* (thematic session with the session chairs of Elke Beyer and Michael Zinganel at the EAHN Conference, 2012, Brussels) Further publications: Elke Beyer, Anke Hagemann and Michael Zinganel (eds.): *Holidays After the Fall: Seaside Architecture and Urbanism in Bulgaria and Croatia*. Jovis, Berlin 2013.

Figure 1. Balaton Regional Outline Plan, 1957 (Photo: Tibor Farkas)

1. ábra. A Balaton-környéki Regionális Tervvázlat, 1957 (Fotó: Farkas Tibor)

having both its own practice as well as theory.⁴ The goal of this study is to outline the role of architecture and urban architecture in the development of Hungarian regional planning methodologies, and also to show the international reactions.⁵ The time frame of the investigated period is defined by the first steps of the Balaton-development (1957–1963) parallel with the emergence of the Hungarian regional planning and referring to the preliminaries and the later problematic realization.

THE GENESIS OF REGIONS AND THE PROFESSION

The interest for regional ideas have appeared simultaneously in different professions at the beginning of the twentieth century. The problem of wider-scope planning in modern architecture becomes evident through functional and aesthetic problems. In his book *Space, Time and Architecture* the architect Sigfried Giedion, who was also secretary of CIAM, described in detail Leonardo Da Vinci's plans for the Arno valley, which he called "the dawn of regional planning".⁶ Leonardo used the geographic unity of the catchment area to describe the region. Five centuries later, according to similar demarcation principles, Patrick Geddes (1854–1932) also used the catchment areas for what was to become the base of a regional-sized planning theory. Geddes' carrier represents the beginnings of the profession well. Being a poly-

⁴The foundations of the regional science were laying by Walter Isard in America (*Methods of Regional Analysis; An Introduction to Regional Science*. MIT Press, Cambridge and Wiley, New York, 1960) and by N. N. Nyekraszov as a member of the Soviet Academy of Sciences since the sixties.

⁵The source of the research is Tibor Farkas' unprocessed personal legacy, whose details are complemented by interviews with him by the author. Further interviews were made with former participants in the planning and realization process, such as Zoltán Csorba and Ferenc Callmeyer. Further archival sources are the personal archive of Charles Polónyi and the regional museums and archives (Balaton Museum, Keszthely and the BRTK Library, Siófok).

⁶Sigfried Giedion: *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*. Harvard University Press, 1941.

math, besides researching regions, he was a professor of biology at the University of Dundee.

Geddes had a far-reaching vision in the planned unity of the *Great Globe*, and influenced by contemporary French sociologists, he was looking for natural entities, and created the so-called “*valley sections*” in the first steps, because he maintained that regions are best observed far away from metropolitan areas. “*For this more general and encompassing research a simpler beginning is better, such as a clean view of a well-defined geographic area, just like a panoramic view during an excursion. Such a catchment, as a geographer has pointed out, is the main unit for studying cities and civilization.*”⁷ Geddes’s valley section organizes topographic, climatic and biological characteristics from mountains to flatlands, and associates it with professions inherent in the human nature, depicting it as a socio-historical model consisting of successive steps. In the middle of the region, in the valley is the city.

The approach of understanding the region as a cultural area bears resemblance to the desire to achieve complex aesthetics in architecture, so Geddes’ theory had a great influence on contemporary architects, the *Regional Planning Association of America*⁸ (RPAA) among them, and his study presented at the 1910 World Expo had a great influence on Patrick Abercrombie, after whom the UIA grand prize for regional planning has been named. For him it was the Geddes theory of complexity that shattered the traditional canon of urban planning.⁹ The Geddes concept was re-discovered again in the 1950s by the Team X, which operated within the confines of CIAM, and this will be the forum that will propel the Balaton Regional Plan into the centre of international attention.

The methodical development of the regional planning took a more pragmatic turn in the period between the world wars, and has only kept the examination base from the Geddes line of thought, the radical poetic-ecologist visions were all but gone from the planning practice. The great cities and the ever-increasing urban agglomeration, the social topics all demanded a larger-scale planning. During the planning of agglomeration areas, the regional methods have uniquely fused with Ebenezer Howard’s idea of suburbs. In the 1930s and 1940s more publications and features have addressed the issue of creating regional planning methods in detail,¹⁰ and these have examined the steps of regional planning from the point of view of town planning, and starting from the concepts of the same. McLean has already in the 1930s described the importance of institutional background which includes organizations

⁷Peter Hall: *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design*. Oxford, Blackwell Publishing, 1988, 1996, 2002.

⁸Ibid.

⁹Noah Hysler Rubin: The changing appreciation of Patrick Geddes: a case study in planning history. *Planning Perspectives* 24 (2009) 3. 349–366.

¹⁰See: Jeremy Alden – Robert Morgan: *Regional Planning: A Comprehensive View*. Leonard Hill Books, 1974, and Robert E. Dickinson: *City Region and Regionalism. A Geographical Contribution to Human Ecology*. Routledge, London 1947 /1952.

ranging from university research bases to municipal authorities.¹¹ After winning the 1932 elections, Roosevelt initiated the New Deal program which has created the framework for the regional development. An example of this is the plan for regulating and complex development of the Tennessee valley (*Tennessee Valley Authority*), which has been completed without fail.¹² Regional plans were developed in the UK for large industrial centres, in France for decreasing the capital's population, and in Sweden a social-democratic program made migration plans to ease housing problems. Among Central European countries, Poland and the Czech Republic had several initiatives. In accordance with martial plans, the German state created the Reich's Regional Office in 1934, and the *Raumforschung und Raumordnung* publication was first printed in 1936.¹³ All this shows that regional planning was becoming commonplace internationally even before World War II, yet there were no larger-scale plans made for recreation areas at the beginning of the mass tourism era.

Regional-scale planning received a new boost after the war. In Great-Britain, Patrick Abercrombie created the Great London Plan¹⁴ that tried to control overpopulation by involving larger areas around the city. A good example of the connection between architecture and regional size concepts is Le Corbusier's *Ville Linéaire* city line idea, which would have organized France into functional stripes starting from Paris and continuing for hundreds of kilometres, completely rejecting the old network of settlements. In the USSR the rebuilding of areas destroyed by the war and the building of new industrial centres was done according to regional surveys and concepts. The Soviet regional planning that started in the 1920s, evolved with different tools than those in democratic Western European countries, due to the plan-based, centralized development system.

In the beginning of the 1940s, the publications with the international results have appeared in Hungary, and had a great influence on the regional planning in Hungary, especially the regional plans created in the USA, Great-Britain, France and the USSR. Károly Perczel had a major role in communicating with the international scene. In 1945 he was commissioned for a western study trip by the State Architectural Committee and the Budapest Public Works Council.¹⁵ He wrote a detailed feature in the *Új Építészet* (New Architecture) periodical about the Tennessee Valley Regional Plan, and he also called for a national framework to be established.¹⁶

¹¹ William H. McLean.: *Regional and Town Planning: In Principle and Practice*. The Technical Press, London 1930.

¹² Arthur E. Morgan – Donald Davidson – Thomas K. McCraw: *The Making of the TVA*. Prometheus Books, 1974.

¹³ Hans Heinrich Blotevogel: 75 Jahre Raumforschung und Raumordnung. *Raumforschung und Raumordnung* 69 (2011) 1–2.

¹⁴ Patrick Abercrombie: *Greater London Plan*. University of London Press, London 1944.

¹⁵ Károly Perczel: A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom* 3 (1989) 3. 80–105.

¹⁶ Károly Perczel: Kell-e országos építési keretű? *Új Építészet* 1 (1946) 2. 1–4.

THE ROLE OF ARCHITECTS AT THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN REGIONAL PLANNING

Architects, and later as the profession separated, the newly independent institution of urban planners had an important role to play in shaping the Hungarian regional planning. In the 1930s the architects, urban planners and village researchers called for a regional concept. Economic and human geography researcher (Tibor Mendöl) had also a role in the emergence of regionalism in Hungary and because of the democratic decision making questions the administrative (Zoltán Magyari, István Kiss) and public law professionals (István Bibó, Ferenc Erdei) were inspired by the regionalism.¹⁷ The first regional inquiry and evaluation had been initiated by Pál Teleki and had been implemented in the Tata district by the Institute of Public Administration.¹⁸

The need for regional planning has been seen during the post-war reconstruction, and architects such as the aforementioned Károly Perczel, and also Pál Granasztói, Imre Perényi and Gábor Preisich have stepped forward as initiators.¹⁹ The Land Management Institute (TERINT) of the National Planning Office (OT) was conducting regional surveys from 1949 onwards, primarily targeting to the Sajó Valley, Miskolc area, Salgótarján area and the Zagyva Valley. At the beginning of the 1950s, however, the work stopped, and the Office was issued different priorities and finally was abolished.

The regional planning restarted in the mid-1950s with the fundamental work done at the Department of Urban Planning and Design of the Budapest University of Technology and Economics, signalling the architect-urban planner approach to the problem. Károly Perczel as head of the National Building Office Urban Development Department proposed implementing regional planning, and even though he was at first rejected, the 1955 decree-law stated the necessity of examining regional context during regional planning.²⁰ Finally a state of emergency gave way to actual work. After a devastating flood in 1956, the Mohács Island regional restoration plans had to be prepared. These plans were to be speedily prepared in City Planning Bureau (VÁTERV), and Tibor Farkas was appointed. His associate was Charles Polónyi. The two architects were commissioned a year later to prepare a draft of the Balaton area Regional Plan.

A breakthrough in regional planning came in 1958 when Károly Perczel, then department supervisor in the Ministry of Building submitted a Government Decision which was accepted under number 2030/58, and which stated the importance of re-

¹⁷Tamás Tóth: A területi tervezés és programozás főbb módszerei és a fejlesztés lehetőségei. Doctoral Dissertation. Szent István University, Gödöllő 2005.

¹⁸Zoltán Magyari – István Kiss: *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról.* Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadványai 30. Budapest 1939.

¹⁹György Kőszegfalvi: A regionális tervezés fejlesztésének néhány kérdése. *Településtudományi Közlemények* 26 (1977) 57–68.

²⁰Károly Perczel: A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom* 3 (1989) 3. 80–105.

gional planning in the social plan economy.²¹ Several ideas about the regional division of the country were born under this legislation, all products of a different disciplinary approach. Nine hypothetical regions were examined by the urban planning companies, most notably from the industrial, settlement network, social and institutional points of view. As a result of these inquiries, the first national urban development study plan was born (1960). At the same time, smaller regional plans were initiated, among them the one dealing with the recreation areas (Lake Balaton, lake Velence). An independent regional planning office was set up in 1960 as part of VÁTERV. In accordance with a later government decree, all land usage plans were issued by this office.²² Regional liaisons were appointed by the national and county authorities to help the work. These liaisons worked with data collection, coordination and appraisals.

The early development stage of the Hungarian regional planning was closed by the government decision nr. 1022/63. that addressed in detail regional planning tasks and resources within the scope of the national economy. *“Regional planning is closely tied on the one hand to national economy planning, and on the other to city and municipal planning and the directorate of architectural matters.”*²³ This foretold the duality of planning and development and the important role architecture and urban planning have from the planning to the implementation stage. The Balaton Regional Outline Plan was prepared in 1957 and was finally accepted in 1963 with a government decision. By this time, the first steps of the regional development had already been implemented. The development of the Balaton had a big impact on the early stages of Hungarian regional planning not only in shaping the method, but also in implementation and building control. It is worth taking a look at how the Balaton development influenced the development of the Hungarian regional planning.

COMPARING THEORETICAL FRAMEWORK AND PRACTICAL EXPERIENCE

THE THEORETICAL MODEL OF THE SOCIALIST REGIONAL PLANNING

We can reconstruct the developing principles of regional planning by going through the publications of the time. Imre Perényi and István Jankovich describe in detail the tasks of the regional development run by the socialist regime in a study commissioned by the Ministry of Building. In their foreword they state the mission

²¹ Károly Perczel – György Gerle: *Regionális tervezés és a magyar településhálózat*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

²² Gábor Aczél – János Csontos – Tamás Lukovich: *Volt egyszer egy VÁTI. Egy tervezőintézet ötven éve 1950–2000*. Pro Régió Ügynökség, Budapest 2013.

²³ György Kőszegfalvi: A regionális tervezés fejlesztésének néhány kérdése. *Településtudományi Közlemények* 26 (1977) 57–68.

of the socialist regional planning,²⁴ which is a centrally appointed tool for the planned development of the country: “Socialism is an order where the increasing needs of national economy workers are being more fully provided for by the unbroken development of planned production.” This is why the “socialist region” is strongly inclined to development, where the land usage plans have not recorded the current state with conservative means, but projected the “ideal future state” (Fig. 2). All this has its roots in the Soviet planning and development traditions, and is different from the western practice. Due to the democratic order of the western states, the regional plans were operating more with coordination and settlement planning, even though more of the aforementioned examples had socialist inclinations with programs aimed at increasing the living standards of the society where the government took on the role of an active initiator.

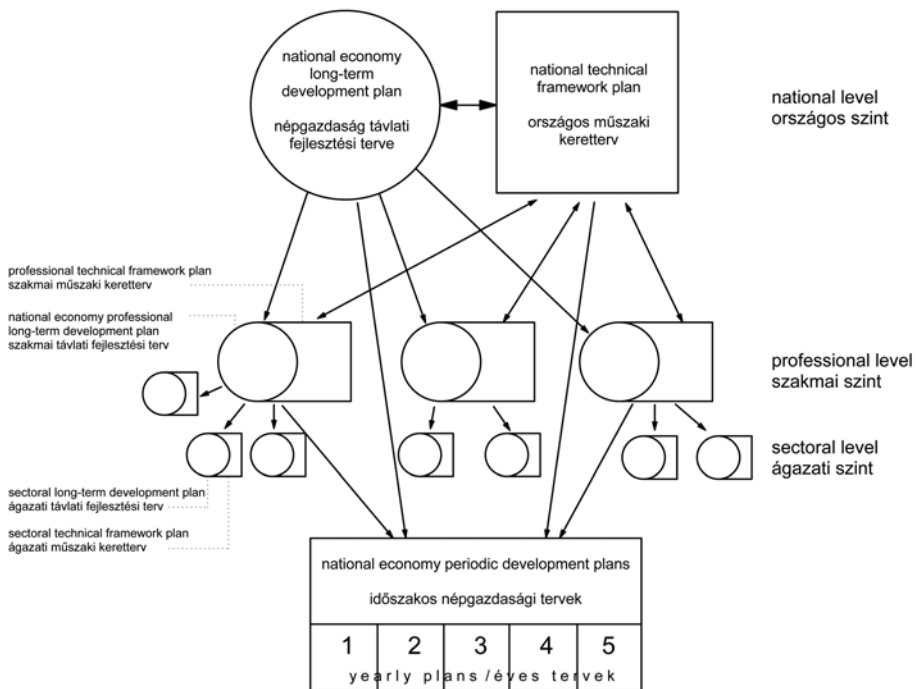

Figure 2. Conceptual relations between the management planning and regional planning
(Source: Perényi–Jankovich 1956)

2. ábra. A tervgazdálkodás és a regionális tervezés elvi kapcsolatai
(Forrás: Perényi–Jankovich 1956)

²⁴Imre Perényi – István Jankovich: Regionális Tervezés Metodikája. *Településtudományi Közlemények* 8 (1956) 5–27.

The theoretical studies, however, have not listed the practical means. *“The planning directives cannot be implemented strictly, even less so, since we still don’t have enough practical planning experience.”*²⁵ The practical implementation of theoretical ideas from June 1956 started just half a year after the fall of the 1956 revolution and the following socio-political consolidation, when a decision about the planned development of Balaton was made. The task was given to Tibor Farkas, who had already had experience from the Mohács flood restoration project. He, however, had no assets for long-term development. He asked for advice from Pál Granasztói, department head, and member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA), but he got the following answer: *“your questions are justified, but there will be nobody who could answer these.”*²⁶ On the other hand, he got free reins in developing planning methods.

All this reveals the problematic relationship between theory and practice. Granasztói and Perczel have followed and published the international experiences since the 1940s, but the knowledge of the general frameworks of regional planning was not enough. The Balaton development was a brand new task from a planning point of view.²⁷ It is worth comparing the socialist regional planning theoretical framework with the pragmatic practice of the Balaton area regional planning, in which, according to Tibor Farkas’s memoirs, Perczel and Granasztói played key roles.

THE DUALITY OF SETTLEMENT PLANNING AND DEVELOPMENT

Planning had to address the duality of the timeliness of development and the spatiality of settlement planning in a complex manner. The first one was mainly a planning issue of the economy, appearing mostly on national levels, and was aimed at the National Economy Long-Term Development Plan and its subplans²⁸, the technical planning tasks that were the results of the development were handled by architects with the tools of settlement planning. This duality gave rise to more contradictions in the terms of timing, since the short and long-term developments that were dependent on each other had to be synchronized. In line with the socialist plan economy, the future developments’ timelines were scheduled in five-year plans. The first five-year plan only contained the urgent investments, the first stage of the future imple-

²⁵ Ibid.

²⁶ Photo documentation of the Balaton Regional Outline Plan and detailed description on its background (photo and text: Tibor Farkas) – source: Tibor Farkas’ archive (courtesy of the family).

²⁷ The regional plan for the Lake Wörth in Austria was known among domestic experts, see: Lajos Komoróczy: A Balatonkörnyék üdülőterületeinek fejlesztési kérdései (*Építészeti Közöny* 1957/2). The author published the Lake Wörth Regional Plan as an example for the Balaton, but noted that it cannot be considered as a complete preview due to the small size of the lake.

²⁸ The following plans are related to the National Economy Long-term Development Plan: National Economy Professional Long-term Development Plan, National Economy Periodic Development Plan (Five-Year Plan), Sectoral Technical Framework Plans.

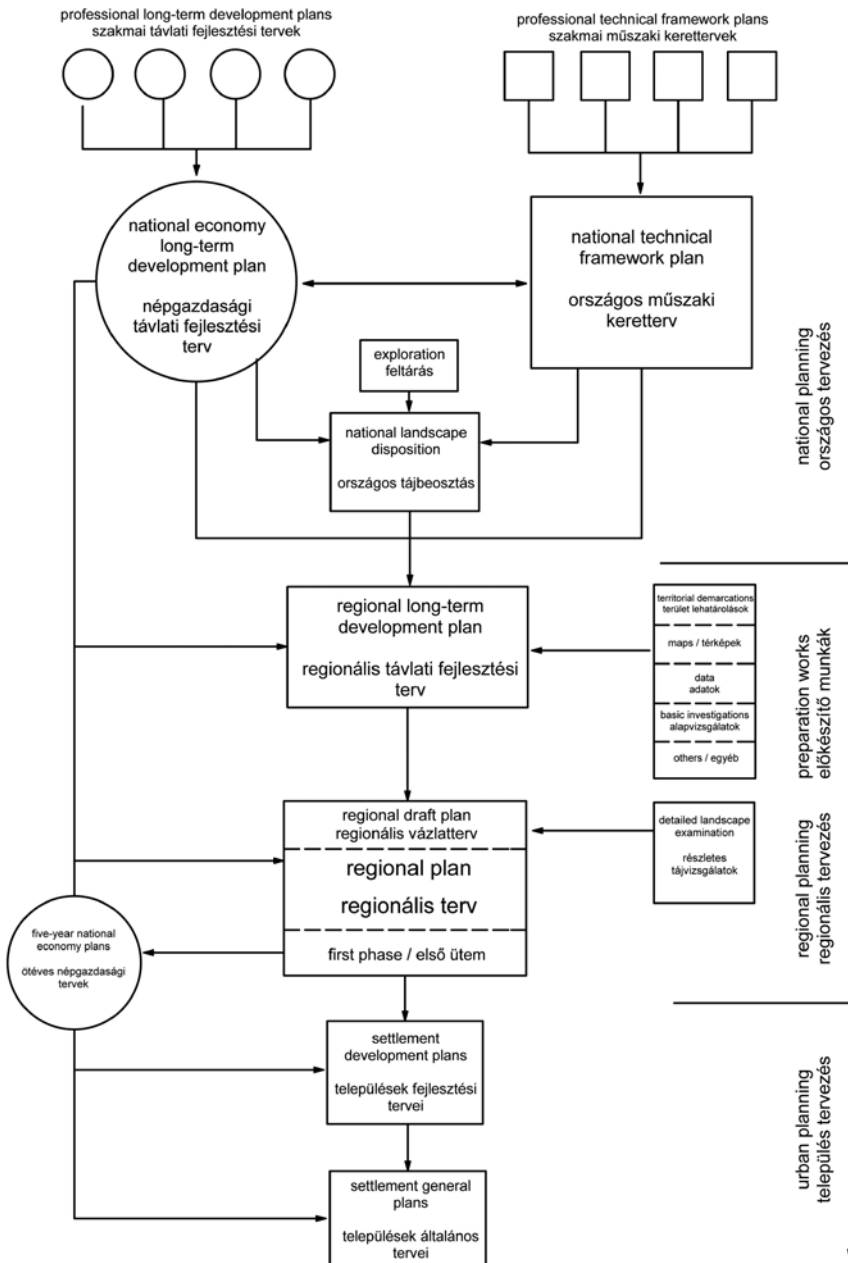

Figure 3. Conceptual relations between the management planning and regional planning (Source: Perényi–Jankovich 1956)

3. ábra. A tervgazdálkodás és a regionális tervezés elvi kapcsolatai (Forrás: Perényi–Jankovich 1956)

mentation was set at 10–15 years, and it meant the implementation of “*the goals set in the ideal plan*”. The timeline was set at 25–40 years, by when the necessary and foreseeable big investments can be implemented. This is worth comparing to the small-region recreation area plans, where the executive committees helped the implementation. The plans were made according to the main profile of the small regions by examining the special development possibilities, while the other aspects were only examined according to their impact on the main task.

A further problem in the beginning was coordinating the scales from national to municipal. The principle was going from big to smaller, that is, they should have moved downward from the countrywide national perspective plan toward local plans (regional, big, medium and small region plans), then the principles should have been broken down to municipalities and institution technical plans (*Fig. 3*). In the 1950s, Hungary did not have a unified regional or area plan, no municipal network development concept existed, so the appointed regions started planning work without a coordinated development plan. Either a general landscape plan was developed for a well-defined area, or in the case of a prioritized development goal, like the Balaton recreation areas, the so-called regional plan goals were prepared. These were not full value regional plans, and were only considered drafts due to the lack of national directives, so the 1957 Balaton Regional Outline Plan was also considered only a *draft*, until a government approval issued in 1963 recognized it and renamed it to Balaton Regional Plan.

THE AREA BORDERS: FUNCTIONAL REGION

Drawing up the area borders was in theory done on several levels: in the center of development the main profile questions had to be examined, the wider, real planning area was the region’s socio-economic unit, and the area bordering the planning area was to be considered the area of interest. All this can be clearly seen when observing the borders of the Balaton region and the positioning of the development tasks. The main recreation resort developments are less concerned with the development of background municipalities, so the Balaton area can be considered a functional area due to its borders and recreation-oriented development. This approach can be seen in the conflict of the regional and county authorities.²⁹ The Lake Balaton is divided between three counties, while the region with its own infrastructure was not appointed head of the counties. This problem is later seen in other regions as well. The publications note that the regional authorities’ area of operations does not necessarily have to coincide with municipal areas, since municipalities are concerned with the present life, and the executive committees coordinate the realization of a future state of the area. All this, however, is not so clearly separable in practice at a recreation

²⁹Zoltán Hajdú: A közigazgatási régió történeti, funkcionális összefüggései és alakváltozásai Magyarországon. *Magyar Tudomány* (2004) 9.

area where intensive usage is only seasonal. While the first milestones of the Balaton development were realized in a power vacuum with virtually no bureaucracy, the mid-1960s saw an ever-increasing conflict rate with the local and municipal authorities, and this led to the dissolution of the building authority in 1968.

THE PLANNING PROCESS: PRAGMATIC GROUNDS

The theoretical framework of regional planning only contained general directions, the specifics had to be experimented on by the planners. The principal method called for complex approach, meeting the dual demands of economy and modernity, socio-political aspects and the region's aesthetic aspects, especially in areas where *“the protection and emphasis of area beauty”* was more important than the economic aspects of other development tasks.

The base for the planning was provided by the regional inquiries. Tibor Farkas used a pragmatic approach at the Mohács Island restoration because he did not have the time lines and data lines. The region close to the Yugoslavian border had complete geodetic data for military reasons, and he only had 3 weeks to prepare the plans. Because of the danger of floods, the structures had to be placed on heights, and those needed to be located, so by taking aerial photos of the receding flood, he appointed the areas first appearing from under the water as planning areas. The Balaton development started a year later, and again he chose simple means to get the job done in a short time: *“I placed a virtual net consisting of 100×100×100 m cubes over and under the Balaton area in question, and examined if what I found in one of those boxes is good, bad or neutral with regards to recreational activities. Naturally, this approach could only show me the grave problems, like the mining of Mt. Badacsony, the southern shoreline railroads, the air pollution of Fűzfő, the influx of toxic waste waters, the abolishment of the Zala artificial sedimentation area, etc. 40 inquiries were carried out to record the problems.”*³⁰

After the analysis, the final “ideal” state had to be drafted, and by comparing the evaluated present situation and the future state the space and time schedule could be made by sectors according to the national economic schedule. The scheduling had to coordinate the urgent, first planned period and the perspective planned period developments.

The basic principle of the Balaton development program was the fast track development of recreation in the next 3–5 years, in accordance with the socio-political goals. The plan contained level-headed goals considering the state of the national economy. The first step was a “general wash”, then in the next 3 years the weekend tourism demands were to be met, building big and modern beaches and restaurants, and building various class campings and motels.

³⁰Photo documentation of the Balaton Regional Outline Plan and detailed description on its background (photo and text: Tibor Farkas) – source: Tibor Farkas’ archive (courtesy of the family).

DESIGNING THE MUNICIPAL NETWORK: CHARACTER STRUCTURE INSTEAD OF CENTRES

The municipal network paints a proper picture of the Balaton region's unique structure (*Fig. 4*). While general methods organize regions around a central municipality, and co-centres based on functional division if needed, in the case of Balaton the lake itself is the center of the planning area with towns with different profiles around it. These towns are not significant on a national level, but when recreation population is considered the role of Budapest is significant in the organization of the region, thus strengthening the attribute of functional region.

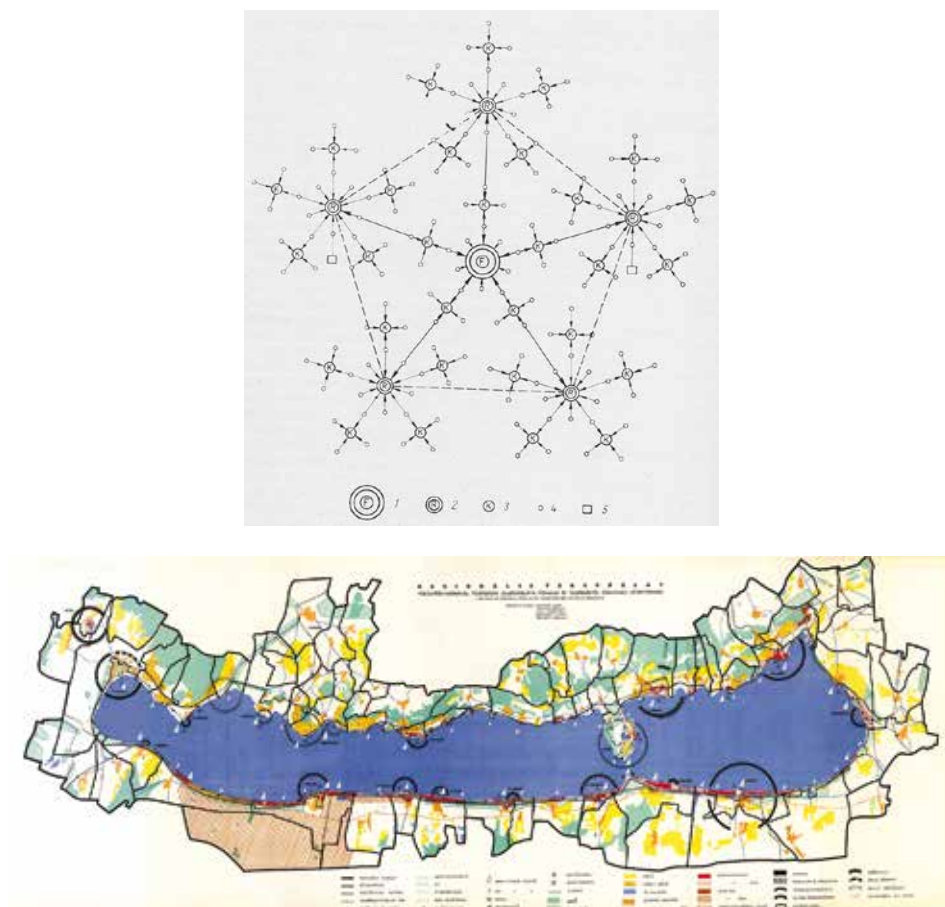

Figure 4. Conceptual schema of a region (Source: Perczel–Gerle 1966) and the settlement structure of the Balaton Regional Plan (Source: Bérczes et al. 1958)

4. ábra. Egy régió településhálózatának elvi sémája (Forrás: Perczel–Gerle 1966) és a Balaton-környéki Regionális Tervvázlat településstruktúrája (Forrás: Bérczes et al. 1958)

They tried taking into account the different characters of the towns during the land use planning process. The majority of recreation areas had mass traffic. Apart from these, other recreation areas with entertainment and spas, such as Balatonföldvár, Füred, Hévíz, Keszthely and excursion destinations such as Tihany, Badacsony and Szigliget were designated. Two new settlements have been included in the plan. A mass drainage place called Badacsonytomaj that as a decommissioned quarry became a tourist destination, and an uninhabited piece of land east of Györök, that, with a fast lane to Austria, became interesting for foreign tourists. An urban city planning tender was issued for this recreation center. Instead of the principal hierarchical network, the planners decided on a peer structure with a unique, function-sharing character.

CONNECTING THE SCALES

The main elements of the general regional plan were the population plan, municipal structure, traffic network and landscape composition. In case of recreation areas, the landscape is a big part of the picture, and the latter is even more important, so they created a unified arrangement of the parts of the region. It was this one part environmental, one part aesthetical issue that warranted the contribution of architects in the development of the recreation areas.

The Balaton area Regional plan draft consisted of three “plan sheets”. Sheet A was about land use, municipal character, and the linear structures and structures independent of municipalities. Sheet B was about agricultural development, supporting areas, and about the capacity of the more focused planning areas (like tourist areas and indigenous settlements), as well as the numeric data that made up the development. Sheet C was about the public services needed for the development. An economic evaluation was also part of the program, as were the wording of the necessary procedures and actions to support and secure implementation.

Tibor Farkas recalls the start of the planning: “*The planning group was made up mostly of architects, and they could only rely on principles they invented.*”³¹ The drafted principles were based on pragmatic ideas: The area to be built up was given boundaries, which helped calculate the upper limits of the summer population influx, and made avoiding overpopulation and keeping the environmental balance possible. When designating areas to be built up, the prime goal was to have public space around the water, between towns, and have unpopulated areas every 10–15 km especially on the northern shore where the water could be seen. Towns could spread over one third of the area between the coastline and the hillside, this way “swimming” in the green belt. In the protecting zone which – especially on the Northern coast –

³¹Tibor Farkas: *A Balatonkörnyék fejlesztéséről, a múlt eredményeiről és a jelen gondjairól. Ahogy azt egy területi tervezéssel foglalkozó építész látja.* Manuscript without date. Source: Tibor Farkas’ archive (courtesy of the family).

meant historical vineyards not taken under cultivation by large-scale agriculture, being under the protection of building and parcelling bans.³² *The Lake Balaton's intake capacity is finite!* – said the planners over and over again, but after a while, socio-political objectives overrode the planners' intentions.

During summers, infrastructural underdevelopment was a great problem, so thinking along so-called completed complex developmental units (*Fig. 5*), first communal infrastructure was built, and only then was it possible to realize above-ground developments, possibly along a complex, functional program.

They applied the principle of 'going from big to smaller' from general methods, but in the case of Balaton this was not primarily about reconciling national and regional interests, but providing guidelines for managing regional, territorial and architectural scale. Architectural inquiries often happened at the regional level, primarily due to programmed migration, which were being refined by urban planning drafts in the early stages of development,³³ as in 1957 only 3 towns had general settlement plans. The so-called coordination plan provided the link between the various scales

Figure 5. Complex development units: Arács, Tihany and Badacsony
(Source: Tibor Farkas' archive)

5. ábra. Befejezett komplex fejlesztési egységek: Arács, Badacsony és Tihany
(Forrás: Farkas Tibor archívuma)

³²The land property in outer areas could not be below 2,000 m² prevented the historic vineyards fragmentation.

³³One example is the fast permeability of the locker rooms on the beach Tihany, which are based on the one-day tourism concept in the frame of the regional plan.

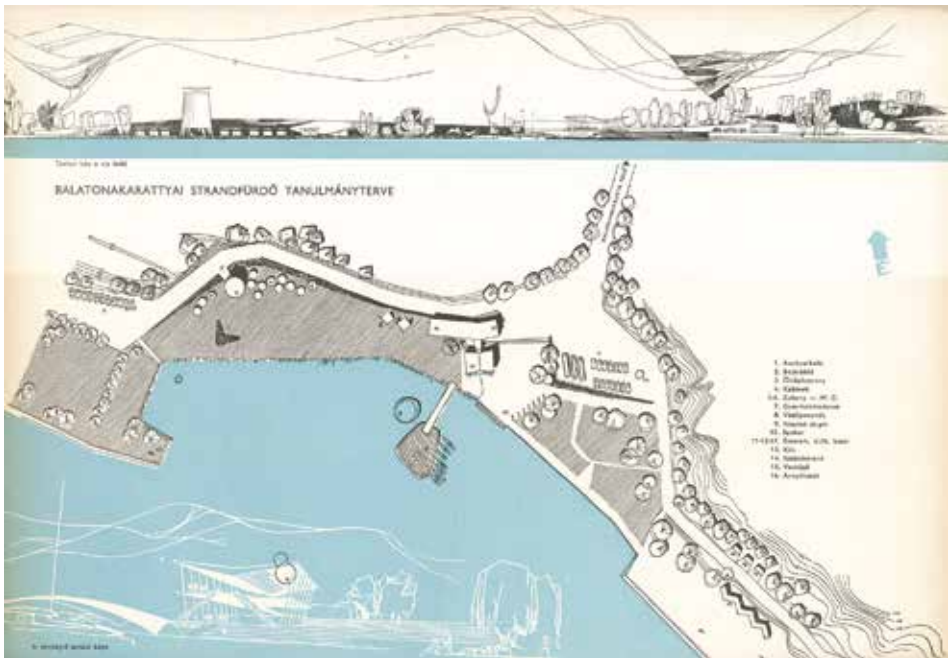

Figure 6. The coordination plan of Balatonakarattya beach (Source: Bérczes et al. 1958)

6. ábra. Balatonakarattya strandjának koordinációs terve (Forrás: Bérczes et al. 1958)

(Fig. 6). It helped the architects with a draft building concept that outlined the building character as well. This kind of plan was “*bridging the gap between the urban planners and civil engineering architects*”, according to Farkas.³⁴

Regional plans had been accepted in two phases, giving time for involved organizations to evaluate. The regional draft plan was then reworked according to these evaluations in order to create a synthesis of a unified regional concept. In case of Balaton, one cannot speak of a set future state. The development requirements kept coming for years after this quickly made draft plan was issued. They tried coordinating these during implementation as if it were a process design issue.

A year after the Balaton Regional Outline Plan was finished, the government decision nr. 2030/28. provided the regulation for the plans using the experiences gained so far. The first step was the in-depth examination of the regions, which provided the basis for the regional settlement plan, which had in turn detailed the boundaries of cities and towns, the linear structures, and the land usage of those structures. The regional development plan was prepared based on the Long-Term

³⁴György Tőkés – Tibor Farkas: Területi koordináció gyakorlati kérdései Siófok központjának átépítése kapcsán. *Városépítés* 4 (1967) 3. 31.

National Economic Plan and the regional settlement plan, that is to say, they have synchronized the national and regional scales. A conclusion was drawn, that in case the regional settlement and development plans are not in harmony, the regional settlement plan (that was prepared earlier) is to be modified. On the other hand, the continuously changing socio-economic policy goals and economic possibilities make regional settlement vulnerable, especially in a region like Balaton, which is sensitive in terms of landscape aesthetics and environmental protection. This had been proven later on.³⁵

POSITIONS OF ARCHITECTS IN THE REGIONAL INSTITUTIONAL STRUCTURE

A complex institutional background was needed to prepare and implement the plan. Experts can be found on every level of this structure, whose inputs made the implementation of the plan effective, especially in the very beginnings. The institutional system had to integrate the functions of implementation and coordination, as well as those of the building authority. A characteristic of this recreation area region is that it operated with an institutional center located in Budapest. Planning was done in the big Budapest planning offices, the regional planning firstly in VÁTERV, where the Chief Architecture Authority was integrated into the system.³⁶ The Balaton Executive Committee (BIB), that was set up to oversee the implementation, had its offices in Budapest Múzeum Street. There were local offices on the northern and southern shores of the Lake Balaton that had day-to-day contacts with county and district councils. I will reconstruct the institutional system's tasks based on Tibor Farkas's legacy, while pointing out the personal involvement of architects in the process.

The individual planning processes of the different scales of the project had been started under Tibor Farkas's supervision. The lack of methodical experience was compensated with a wide-scale professional involvement, so the short deadline set by the ministry could be met.³⁷ István Kisléghy Nagy, chief rapporteur of the Ministry of Building had an important role in shaping the ideology of the plan from its start in 1957. He later took on an active part in the technical supervision and the plan committee. Charles Polónyi and István Bérczes played parts in shaping the roles

³⁵Mariann Simon: Hungarian Sea Promises a Rich Summer: Collective Good and Economic Interest in Socialist Leisure Architecture. In: *Proceedings of the 2nd International Conference of the European Architectural History Network*. Eds.: Hilde Heynen, Janina Gosseye. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Brussel 2012. 480–484.

³⁶The organization of the regional representatives was located in the VÁTERV since 1958, the regional chief-architects organization was established in 1962 and worked in the frame of the VÁTERV until 1965.

³⁷The regional planning process in the VÁTERV was led by Károly Perczel as Head of the Division, Iván Gyárfás as Director, Imre Papp and Kálmán Lux as chief engineers, Lajos Mátyás and Péter Novák as department heads.

of the municipalities in the region, and then went on to become BIB chief engineers, and played important roles at the beginning of the implementation. József Csillag was actively involved in the preparations of the 1953–1954 inquiries, and then, after the processing of the regional plan, he prepared the general settlement plan for two major cities, Keszthely and Balatonfüred. Even though planning was coordinated by expert architects, an even wider array of experts were employed to conduct the inquiries,³⁸ and the planning³⁹ and finally to prepare the proper legal framework.⁴⁰ The preparation of the general and specific settlement plans were spearheaded by Lajos Kotsis and Mrs. Dezső Korbonits of VÁTERV, accompanied by members of other planning offices.

The task of coordinating and implementing the plan was given to the Balaton Executive Committee which thus became the planning authority. Tibor Farkas was an active member in the Committee. The BIB's organizational structure was created between 1957–1959 by Tibor Déri. In 1960 Béla Major took over the institution. The committee's main task was overseeing the complex development and coordinating between ministries, but it helped the architects with the operative work as well. The central chief engineer was Lajos Kővári. He was the leader of the annual plans and the technical development parts. There were two locally stationed chief architects, one on the northern and one on the southern shore. After the premature leaving of Polónyi and Bérczes,⁴¹ the southern local office was given to György Tőkés in 1962, and the northern to Zsolt Bajnay in 1961. Their task was complex; they had to make so-called "little money"⁴² developments to certain municipalities, and they took part in the implementation of the general plans, as well as in building authority questions closely cooperating with their colleagues from the Chief Architecture Authority.⁴³ The chief architects were aided by professionals in specific areas.⁴⁴ Investment-like developments were synchronized with the regional and city plans, and have been published as annual plans which were synchronized with various sector-specific and

³⁸The regional investigative material in the frame of the OT design agency was the work of the horticulturist Imre Ormos in the early 1950s. Developing the regional plan under the guidance of the OVF (by Pál Karkus) the VIZTERV made a regional utility processing. (chief designer: András Sashalmi) Further professional agencies: Meteorological Institute, Surveying and Soil Monitoring Office and the VITUKI.

³⁹Additional staff in the regional planning process: Tamás Peregi, Pongrácz Gaál, Árpád Nemes, Sándor Bencze, Tamás Bihaly, Ervin Gerle, Andor Morbitzer.

⁴⁰Building Regulations prepared by László Helle, S. László Vaszhilievits, Lajos Komoróczy.

⁴¹Charles Polónyi undertook planning tasks in Ghana, afterwards he became a professor at the Kumasi University, István Bérczes emigrated to Düsseldorf.

⁴²Developments with limited costs (100,000 Ft) coordinated by the chief engineers.

⁴³Interview with Zoltán Csorba by the author 02.09.2015, Budapest. Recorded by voice recorder and by manuscript.

⁴⁴The branch-specific staff of the BIB Engineering Bureau: Sándor Németh as financial rapporteur-general, he took part in the preparation and coordination of the yearly financial plans since 1958, László Holényi as chief-engineer of the utility problems in the Balaton region oversaw the ground engineering since 1957. Miklós Nádor as local office rapporteur-general coordinate "the small-money development program" of the Northern Shore since 1961. Gardening expert: Vilmos Jancsó (BUVÁTI), he took under control the settlement's green areas on the Northern Shoreline since 1959.

industrial developments by the BIB. Thanks to coordination, they could allocate 8–10 times as much money as the original scarce funding from the central budget, because high-standard architectural plans were made for certain recreation areas, and these plans later were the focus of industrial, trade union and municipal council financial grants. This way the plans were gradually implemented at the same time, as part of the development concept.

The BIB operated on social base with bi-weekly meetings. The president of the BIB was István Gábor chief engineer, vice president was Kálmán Tóth, who in the 1930s was an active member of the Royal Hungarian Balaton Executive Committee. The other vice president was the aforementioned István Kisléghy Nagy. The other members of the plan committee included Pál Granasztói, Ágost Benkhardt, Zoltán Farkasdy and Imre Ormos.

There was an organization called Volunteer Architect Patron Movement operating in the beginning of the implementation. This organization would take on the architectural issues of a municipality, prepared drafts, took part in consulting and forming the views of individuals wanting to build houses.⁴⁵

The most sensitive point of the implementation was architectural quality control. The Balaton development started at about the same time as the imposed ideology of socialist realism was lifted, so the young post-war architect generation had a chance to experiment with inventive forms on the light, seasonal lakeside functions. There were no unified processes for hiring architects. The smaller central developments of the BIB were done by the people at the chief engineer's office. A good example is Charles Polónyi and structural engineer Boris Klimov who worked at Industrial Building Design Company (IPARTERV), and who planned ready-made type structures for seasonal buildings, which had an allegoric form, and had quickly become a characteristic piece of the development (*Fig. 7*). Other plans too were done by the people at the chief engineer's office. István Bérczes planned a hotel chain in Siófok under the same commission. In case of grants from companies, the architects were sought out by the customers themselves, or they have gotten the jobs through local connections. An interesting example of this is Ferenc Callmeyer, who planned several buildings in Badacsony. As an architect patron, he prepared the plans for the city center, but in 1959 he got commissioned to plan a pub, and in 1962 he planned the Tátika Restaurant, also commissioned by investors (*Fig. 8*). The institutional background and the coordination, as well as the plan committee system helped a great deal in finding talented architects and also in controlling the plans from program inception to authorization. It is to be said that the Regional Plan did not have a uni-

⁴⁵Members of the Volunteer Architect Patron Movement: Ferenc Bánóczy, Tamás Biczó, László Borostyánkői, Ferenc Callmeyer, Ildikó Császár, József Csillag, Ernő Diószegi, Tamás Dragonits, László Erdős, Zoltán Farkasdy, Pongrác Gáll, Zsigmond Gotthard, László Kékesi, Gyula Kéri, Lechner Kamill Kismarty, Tibor Kiss, Zoltán Klie, Lajos Kotsis, Virgil Krassói, Lajos Metzner, Olga Minári, Árpád Nemes, Béla Országh, Imre Papp, Béla Pintér, Gábor Preisich, Imre Sebők, János Scultéty, Géza Svastits, Ernő Tillyay, Kálmán Tóth, Tibor Vákár, Zoltán Vidos, Pál Virágh, László Wagner, György Wossola, as well as lecturers and students from the Technical University of Budapest (BME).

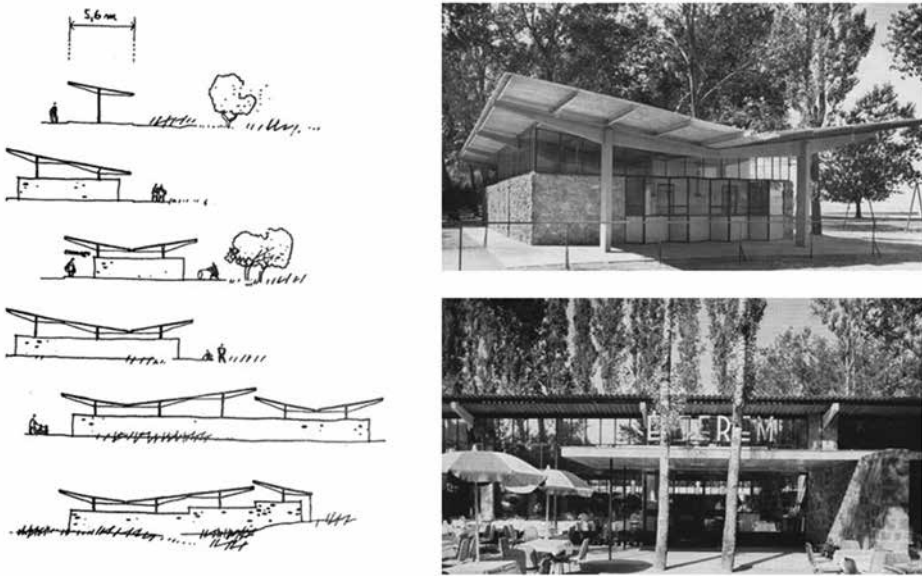

Figure 7. Charles Polónyi and Boris Klimov: seasonal prefabricated buildings structure
(Source: Charles Polónyi's archive)

7. ábra. Polónyi Károly és Klimov Borisz: szezonális épületek előregyártott szerkezettel
(Forrás: Polónyi Károly archívuma)

fied architectural aesthetic program. Regional principles have coordinated the architectural works foremost by the program and migration, but the coordination plan connecting the scales only described landscape aesthetic suggestions that architects could further develop freely.

The Chief Architecture Authority, which was located in the VÁTERV institution but was placed directly under the supervision of the Ministry of Building, had a role of advocacy in the interest of the regional plan and the general plans of municipalities.⁴⁶ It had a right to appeal in case of plans rejected at the first instance, and had appraised all land usage, land division and building permits on site. It presented the more important questions to the plan committee that assembled weekly, and made its proposal to the authorities based on that consultation. In the districts and cities Tibor Farkas and his two colleagues, Ernő Dióshgyi on the southern shore and Zoltán Csorba on the northern shore were responsible for appraising the permits, implementing regional settlement plans and disseminating information among the populace. The BIB, the Chief Architecture Authority and the bodies of local councils, as well as the county and district building departments have closely cooperated in the implementation and building control tasks. Plans were approved by the district and

⁴⁶Building Regulations of the Balaton Region, finished in 1959.

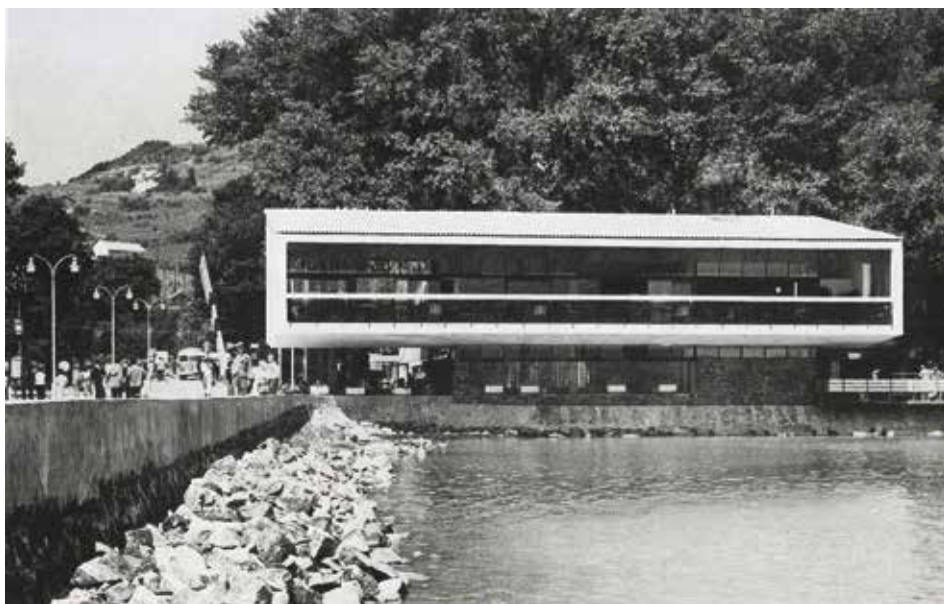
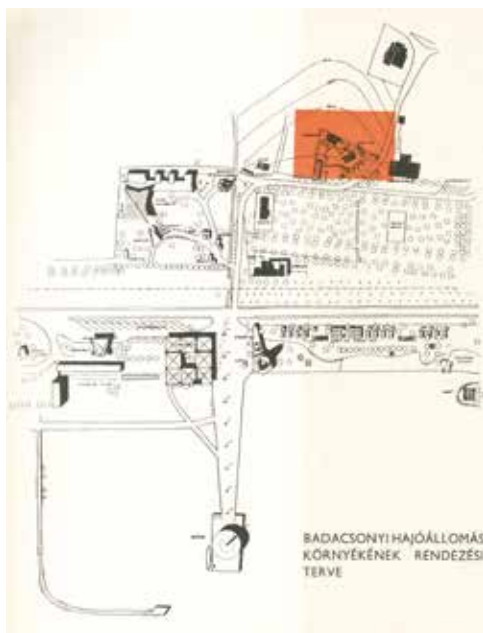

Figure 8. Badacsony, settlement plan of the ship station area (Source: Bérczes et al. 1958) and the Tátika Restaurant (Source: Szendrői 1972)

8. ábra. Badacsony, a hajóállomás környékének rendezési terve (Forrás: Bérczes et al. 1958) és a Tátika étterem (Forrás: Szendrői 1972)

municipal authorities after being appraised by the chief architect, and if needed, they acted as industry-specific bodies. Although those employed by the chief architect's office had appraisal authority to the whole region, they were mainly dealing with recreation areas, and they did not have to appraise the development in background municipalities each time. To protect the main principles of the plan, the chief architect had good working relations with the council members, and he reminded his superiors in his official reports that the building authority's work is difficult: *"they worked hard, and usually got no real moral or financial compensation, nor any help."*⁴⁷ The coordination had a dominant role in the practice of planning and zoning both in the socialist and the Western democratic countries, though by different tools and privileges. Zoltán Csorba was on a study trip to the Netherlands where he studied Dutch regional planning, and he published his findings about negotiating planning processes between the authorities and investors in Városépítés: *"I believe there are many useful parts in this planning process, and it is definitely appropriate to satisfy our needs, especially in terms of coordination, which is a lot more difficult to achieve in the capitalist environment, but within its limitation it is working perfectly nonetheless."*⁴⁸

The Chief Architecture Authority operated for ten years by set weekly schedule. On Mondays they discussed the BIB developments and the central investment problems technical aspects on Múzeum Street, and then started appraising the plans of clients from Budapest and those that had been directed to the council. On Tuesdays and Saturdays they appraised cases in their main offices in VÁTERV, and conducted regional settlement plan appraisals and Budapest errands. After that they travelled to the region and have discussed the issues of the southern shore on Wednesdays, and the northern shore on Thursdays. The regional settlement plans were accessible at each place, so every file they reviewed was accurate down to parcel level. On Fridays the rest of the county or Budapest issues were reviewed. The number of reviewed cases ranged between 3,000–3,500 each year, and the number of visitors to the Chief Architecture Authority offices in Budapest and the countryside was between 120–160 persons each week. Tibor Farkas and his colleagues put great emphasis on shaping the views of non-architect colleagues and those private individuals that wished to build structures. Zoltán Csorba spoke highly of his boss's communication skills, which allowed him to have good relationships with each stakeholder of the development process, from ministry officials to the local craftsmen and individual clients.⁴⁹

Tibor Farkas urged for more help to further raise the quality of private building projects in his report submitted on the tenth anniversary of existence of the Chief

⁴⁷Tibor Farkas – Tibor Balla – Géza Botlyán – Géza Szappanos – Zoltán Csorba: *Főépítész beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről*. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Manuscript, Budapest 1967.

⁴⁸Zoltán Csorba: Holland regionális tervezés. *Városépítés* (1965) 6. 13–15.

⁴⁹Interview with Zoltán Csorba by the author 02.09.2015, Budapest. Recorded by voice recorder and by manuscript.

Architecture Authority.⁵⁰ Local craftsmen and masons have by that time been left out of the planning processes, the quality of the architectural designs needed revision, the responsibilities should have been strictly enforced, the possibilities of cooperative implementation should have been created, the individual builders should have been more thoroughly informed, the plan sequences made earlier should have been widened, and the structural characteristics of recreation areas should have been taken into account in logistics. “*We propose the use of press and film to propagate the economical, the better and the more aesthetic to the masses. Sample sites need to be created to prove this point. It has to become common knowledge that the more modern and prettier solutions are not necessarily more expensive.*”⁵¹ About a year later, with the initiation of the New Economic Mechanism, the local chief Architecture Authority offices were closed all over the country. There was no supervision over the environmental and land use regulations of the regional plan, which quickly led to intensifying land division in the periphery, and the problem of closed gardens made the development of a new regional plan necessary. Instead of development, the goal became rehabilitation and mitigation of environmental damages.⁵²

Seeing the institutional structure, we can conclude that in order to implement the idea of the plan, the cooperation of experts and colleagues from specific branches was needed in coordination and implementation, technical supervision and building authority issues, furthermore architects from municipal councils also had to be involved. Still, this institutional background was not an insurance in itself in terms of architectural quality. A young generation of talented architects had to be given a chance to provide personal qualities and creative solutions. In the complex development issues Tibor Farkas was an invaluable asset. He had immense personal influence and a position in every organizational branch, and at the same time, as Zoltán Csorba remembered, he kept himself far away from corruption, and he expected his colleagues to do so, because corruption would have meant the end of the plan’s principles.⁵³

By the end of the 1960s more recreation area regional plans were finished, and the rural executive committees were in place along the Lake Balaton, Lake Velence, Mátra, the Danube Bend, the Western Hungarian region and in other smaller rural places. The specific toolbox of regional planning became known by publishing the Balaton and other tourist destinations development experiences.⁵⁴ The socialist politics gave all of them a very specific context, because all tourist destination concepts

⁵⁰ Tibor Farkas – Tibor Balla – Géza Bottyán – Géza Szappanos – Zoltán Csorba: *Főépítési beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről*. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Manuscript, Budapest 1967.

⁵¹ Ibid.

⁵² Lajos Kotsis (leader designer): *Balatoni Üdülőkörzet Regionális Rendezési Terve*. VÁTI, 1980.

⁵³ Interview with Zoltán Csorba by the author 02.09.2015, Budapest. Recorded by voice recorder and by manuscript.

⁵⁴ György Gerle: *Az üdülő- és idegenforgalom területrendezési vonatkozásai. Településtudományi Közlemények 20 (1967) 46–65.*

were developed centrally, and the state apparatus was given a chance to connect the planning scales. As the institutional structure was overlapping and the development programs were centralized, the architects could follow through the process from regional planning to architectural scales and to technical management.

All this aided the specialization of the recreational area regional planning methods. The tourism functions had to be placed in priority landscapes by observing natural tendencies, so even at the beginning of architectural planning the scales were considered regional, because the structures had to reflect the area characteristics, and that demanded detailed solutions during regional planning.

INTERNATIONAL REFLECTIONS AND CONCLUSIONS

The finished buildings reflected the plan principles well, which propelled the Balaton development into the center of international attention. The program started in 1958, and in the same year there was a regional planning congress in Liege, where beside the plan of Mohács restoration, they displayed the Balaton plan under the title “Plan Regional Du Balaton Hongrie”,⁵⁵ and it got significant recognition. Thanks to this plan, the Comecon countries’ regional planning committees were led by Hungary. The plan had an effect on the Western countries’ practices too. The grand-scale French Riviera development started in 1965, and they took the Hungarian plan as a model.⁵⁶

The Western influence was further strengthened when József Fischer had to cancel his appearance at the final 1959 Otterloo CIAM conference, and Charles Polónyi went instead of him. The young architect presented the freshly made plan for the Southern shore of Lake Balaton that called for variable, ready-made structures, local materials and local labor force, showing the unified framework of the Balaton Regional Plan. The Team X architect group under formation also took an active role at final CIAM congress, and Charles Polónyi later became part of it. The presented plan greatly helped to establish the connection. The theoretical questions asked by Team X before the congress were pragmatically addressed in the Balaton concept. Smithson’s group was interested in the integral unity of the creation, its *reality*, which was the opposite of the functionally analytical thinking of the founding generation of CIAM, and it led them back to Geddes’s hypothesis about an ecological region based on ethics.⁵⁷ Geddes based his “valley sections” on hydrographical units, the excursion that painted the panoramic picture during recreation, which represents the symbiotic unity of cultural landscapes based on natural resources. Geddes’s

⁵⁵Tibor Farkas was not allowed to travel abroad for political reasons. He mentioned this reason in his memoirs to reject his request: “child of great entrepreneur parents, workers’ council chairman in 1956, unreliable! My father was a master mason.” Manuscript, source: Tibor Farkas’ archive (courtesy of the family).

⁵⁶Une grande industrie nationale: les loisirs. *Urbanisme* 54 (1965).

⁵⁷Annie Pedret: *Team 10. An archival history*. Routledge, London – New York 2011.

works were republished in 1954, on the 100th anniversary of his birth.⁵⁸ As Polónyi remembers them: “*he proposes a very careful, conservative surgical approach to area planning in that the outcomes, based on prior inquiries, can be diagnosed by representatives of different professions.*”⁵⁹ This approach was well illuminated by the methods of the Balaton development. The plan presented by Polónyi could provide poetic and at the same time practical answers to the questions posed by the idea that inspired Team X, namely, the recreation region embedded in nature, the complexity of different scales, the region boundaries based on natural and hydrographical characteristics, the environmental principles of the development, and the structural contacts from regional level to the buildings themselves.

The development was published in many foreign, mainly architectural magazines, and it drew the attention of the International Union of Architects (UIA). The Union had a conference in Budapest in 1964, and then had a symposium between June 1–10 at the Lake Balaton called “Structures and Methods in Industrial Construction”.⁶⁰ The UIA magazine published a photo report of the days spent in Tihany. Between April 19–20, 1965 the executive committee of the organization made the decision about the winners of the Perret and the Abercrombie prizes. The members of the panel deciding about the winners were Pierre Vago UIA secretary in chief, and also Elemér Nagy, the editor of the *Magyar Építőművészet* magazine, as well as Jürgen Joedicke, who already knew the Balaton plan as he was the editor of the Otterloo Congress proceedings.⁶¹ Even though he could not be present at the prize ceremony due to illness, he appraised the works in writing.⁶² There were 12 runners for the prize, appointed by national committees, and the panel decided that Tibor Farkas’s Balaton development and Colin Buchanan’s Oxford Street urban planning project will share the prize.⁶³ The Sir Patrick Abercrombie prize was officially handed to Tibor Farkas and his team at the 1965 UIA Paris congress (*Fig. 9*). The explanatory statement emphasized the relationship between architecture and aesthetics in the program, which was further strengthened by the “harmony” between the development and the environment.⁶⁴

⁵⁸ Volker M. Welter: Post-war CIAM, Team X, and the Influence of Patrick Geddes. <http://www.team10online.org/research/papers/delft1/welter.pdf> (accessed: 15.10.2015.)

⁵⁹ Charles K. Polónyi: *An Architect-Planner on the Peripheries. Case Studies from the Less Developed World. The Retrospective Diary of Charles K Polonyi*. P&C Kiadó, Budapest 1992.

⁶⁰ UIA Journal 49 (1968).

⁶¹ Oscar Newman: *CIAM 59 in Otterloo*. Karl-Krämer-Verlag, Stuttgart, 1961 (as part of the book series: Jürgen Joedicke: *Dokumente der modernen Architektur*).

⁶² Members of the jury: Giulio Carlo Argan, art historian professor (University of Rome), André Bloc, sculptor, editor of the *Journal Architectur d’Aujourd’hui* (Paris), Elemér Nagy, architect, editor of the *Journal Magyar Építőművészet* (Budapest), Diana Rowntree, architect and theorist (*Critic of Architecture*, London), Pierre Vago architect, Secretary-General of the UIA (Paris), Jürgen Joedicke architectural theory professor (Stuttgart).

⁶³ The prize was shared by the British architect, town planner Colin Buchanan and his team, the plan prepared for the Oxford Street offered a novel solution for the urban transport systems. The Auguste Perret Prize was received by Hans Scharoun.

⁶⁴ *UIA Journal* 34 (1965) 12.

Figure 9. Abercrombie Prize for Tibor Farkas and his team, 1965 (Source: Tibor Farkas' archive)

9. ábra. Abercrombie-díj Farkas Tibor és csapata részére, 1965 (Forrás: Farkas Tibor archívuma)

The principles of the regional planning methods have been set in the international practice in the post-war years, and they were known to Hungarian architects. At the same time the Balaton Regional Plan was innovative even by the international standards of the late 1950s, because of the complex, mainly environmental and aesthetic solutions to the recreation areas in priority landscapes that were developed by architects.

The Balaton region was an experimental ground for the fusion of architecture and regional planning in the initial period (1957–1963). The experiences have been used since in the Hungarian and the international practices as well. Charles Polónyi used the knowledge he gained in this project when he was working on African projects. The carriers of the two main architects, Farkas and Polónyi are worth another look. Polónyi describes his own life as someone who “abandoned a sinking ship to board another”,⁶⁵ and gained international fame during his African and later European jobs, Tibor Farkas stayed attached to the “Balaton case”, he tried defending the principles

⁶⁵Charles K. Polónyi: *An Architect-Planner on the Peripheries. Case Studies from the Less Developed World. The Retrospective Diary of Charles K Polonyi*. P&C Kiadó, Budapest 1992.

of the plan, but got labelled as an “obstacle” more and more because he spoke out against the wrong solutions. In 1971 he finally resigned as the situation became unbearable. His letter of resignation describes the situation at the Lake Balaton as a brewing “cultural scandal”⁶⁶ and his prophecies about environmental and aesthetic problems soon turned real.

BIBLIOGRAPHY / IRODALOM

- Tibor Farkas' personal legacy (courtesy of the family). / Farkas Tibor személyes hagyatéka. (Feldolgozása a család szíves hozzájárulásával.)
- Interview by the author with Tibor Farkas (02.12.2011, Budapest), Zoltán Csorba (02.09.2015, Budapest) and Ferenc Callmeyer (10.09.2015, Budapest) / Interjúk: A szerző interjúja Farkas Tiborral (2011. 12. 02., Budapest), Csorba Zoltánnal (2015. 09. 02., Budapest), Callmeyer Ferencsel (2015. 09. 10., Telki). Az interjúk anyaga digitálisan és kézirat formájában rögzítve.
- Abercrombie, Patrick: *Greater London Plan*. University of London Press, London 1944.
- Aczél, Gábor – Csontos, János – Lukovich, Tamás: *Volt egyszer egy VÁTI. Egy tervezőintézet ötven éve 1950–2000*. Pro Régió Ügynökség, Budapest 2013.
- Alden, Jeremy – Morgan, Robert: *Regional Planning: A Comprehensive View*. Leonard Hill Books, 1974.
- Balla, Tibor: Nagy összefüggő üdülőtérületek rendezési kérdései. *Városépítés* 3 (1966) 5. 16.
- Bérczes, István – Farkas, Tibor – Kisléghy Nagy, István – Polonyi, Károly (sic): Beszámoló a Balatonfejlesztés egyéves munkájáról. *Magyar Építőművészet* 7 (1958) 4–5. 137–166.
- Beyer, Elke – Hagemann, Anke – Zinganel, Michael (eds.): *Holidays after the Fall: Seaside Architecture and Urbanism in Bulgaria and Croatia*. Jovis, Berlin 2013.
- Blotvogel, Hans Heinrich: 75 Jahre Raumforschung und Raumordnung. *Raumforschung und Raumordnung* 69 (2011) 1–2.
- Callmeyer, Ferenc: Hétvégiház pályázat. *Magyar Építőművészet* 9 (1960) 1. 23–29.
- Callmeyer, Ferenc – Rojkó, Ervin: *Hétvégi házak – nyaralók*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1972.
- Csorba, Zoltán: Holland regionális tervezés. *Városépítés* (1965) 6. 13–15.
- Dickinson, Robert E.: *City Region and Regionalism. A geographical contribution to human ecology*. Routledge, London 1947/1952.
- Farkas, Tibor: Ahogy én látom a Balaton-ügy 30 évét. I. rész. *Magyar Építőművészet* 37 (1988) 2. 44–47.
- Farkas, Tibor: Beszámoló a Balaton-környék fejlesztéséről. *Magyar Építőművészet* 9 (1960) 6. 15–26.
- Farkas, Tibor – Csorba, Zoltán: A Balaton környék építési rendje. *Magyar Építőművészet* 12 (1963) 5. 58–59.
- Ferkai, András: *Gulyás Zoltán építészete*. HAP Hungaro-Austro Plan, Budapest 2005.
- Gerle, György: Az üdülő- és idegenforgalom területrendezési vonatkozásai. *Településtudományi Közlemények* 20 (1967) 46–65.
- Giedion, Sigfried: *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*. Harvard University Press, 1941.
- Hajdú, Zoltán: A közigazgatási régió történeti, funkcionális összefüggései és alakváltozásai Magyarországon. *Magyar Tudomány* (2004) 9.
- Hall, Peter: *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design*. Blackwell Publishing, Oxford 1988, 1996, 2002.
- Hysler Rubin, Noah: The changing appreciation of Patrick Geddes: a case study in planning history. *Planning Perspectives* 24 (2009) 3. 349–366.

⁶⁶The copies of Tibor Farkas' the letters of resignation.: for Tibor Lajti, Secretary-General of the BIB 7.12.1971 Budapest and for Lajos Szilágyi Deputy Minister, Vice President of the BTB, 8.12.1971 Budapest – source: Tibor Farkas' archive (courtesy of the family).

- Illés, István (ed.): *Tavunk a Balaton*. Natura Kiadó, Budapest 1981.
- Isard, Walter: *Methods of Regional Analysis; an Introduction to Regional Science*. MIT Press, Cambridge and Wiley, New York 1960.
- Kisléghi-Nagy, István: A Balaton-táj fejlesztése építészeti szempontból; tárgyalási alapul szolgáló javaslat a MÉSZ részére. *Magyar Építőművészet* 6 (1957) 12. 51–52.
- Komoróczy, Lajos: A Balatonkörnyék üdülőterületeinek fejlesztési kérdései. *Építésügyi Közlöny* (1957) 2. 64–71.
- Köszegfalvi, György: A regionális tervezés fejlesztésének néhány kérdése. *Településtudományi Közlemények* 26 (1977) 57–68.
- Laposa, József: Zártkertek a Balaton körül. *Területrendezés* 2 (1979) 1. 86–95.
- Magyari, Zoltán – Kiss, István: *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadványai 30. Budapest 1939.
- McLean, William H.: *Regional and Town Planning: in Principle and Practice*. The Technical Press, London 1930.
- Morgan, Arthur E. – Davidson, Donald – McCraw, Thomas K.: *The Making of the TVA*. Prometheus Books, 1974.
- Newman, Oscar: *CIAM 59 in Otterlo*. Karl-Krämer-Verlag, Stuttgart 1961. (In series Jürgen Joedicke: *Dokumente der modernen Architektur*.)
- Pedret, Annie: *Team 10. An archival history*. Routledge, London – New York 2011.
- Perczel, Károly: A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom* 3 (1989) 3. 80–105.
- Perczel, Károly: Kell-e országos építési keret? *Új Építészet* 1 (1946) 2. 1–4.
- Perczel, Károly – Gerle, György: *Regionális tervezés és a magyar településhálózat*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.
- Perényi, Imre – Jankovich, István: Regionális Tervezés Metodikája. *Településtudományi Közlemények* 8 (1956) 5–27.
- Polónyi, Károly: *Építész-településtervező a perifériákon – Polónyi Károly retrospektív naplója*. Terc Kiadó, Budapest 2004.
- Simon, Mariann: Hungarian See Promises a Rich Summer: Collective Good and Economic Interest in Socialist Leisure Architecture. In: *Proceedings of the 2nd International Conference of the European Architectural History Network*: Heynen, Hilde – Gosseye, Janina (eds.). Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Brussels 2012. 480–484.
- Szendrői, Jenő – Arnóth, Lajos – Finta, József – Merényi, Ferenc – Nagy, Elemér: *Magyar építészet 1945–70*. Corvina Kiadó, Budapest 1972.
- Tóth, Kálmán (ed.): *Balaton monográfia*. Panoráma Kiadó, Budapest 1974.
- Tóth, Tamás: A területi tervezés és programozás főbb módszerei és a fejlesztés lehetőségei. Doctoral Dissertation. Szent István University, Gödöllő 2005.
- Tőkés, György – Farkas, Tibor: Területi koordináció gyakorlati kérdései Siófok központjának átépítése kapcsán. *Városépítés* 4 (1967) 3. 31.
- Turánszky, Miklósné: A Balaton üdülési-idegenforgalmi régió területi problémái. *Városépítés* 13 (1976) 3. 20.

A BALATON RÉGIÓ MINT KÍSÉRLETI TERRITÓRIUM

AZ ÉPÍTÉSZET POZÍCIÓI AZ ÜDÜLŐTERÜLETI REGIONÁLIS TERVEZÉS KIALAKULÁSÁBAN MAGYARORSZÁGON¹

WETTSTEIN DOMONKOS

Egyetemi tanársegéd. BME, Urbanisztika Tanszék.

1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. K. 293. Tel.: (+36-1) 463-2332. E-mail: wettstein@urb.bme.hu

Az 1957-es Balaton-környéki Regionális Tervvázlat társadalom- és szakmátörténeti szerepe révén kedvelt hivatkozási alap a hazai építész közéletben, miközben számos ellentmondás övezi mind a metodikáját, mind a korabeli tervezéstörténeti kontextust. A tervezési folyamat értékelésére a főépítész Farkas Tibor hagyatékának feldolgozásával nyílik lehetőség, a tanulmány célja a Balaton-fejlesztés tervezéstörténeti kontextusba helyezése. A terv metodikáját összevetve a regionális tervezés Patrick Geddestől eredeztethető ökológikus-tájesztétikai hagyományával, valamint a korabeli tervezéseméleti modellekkel, lehetőség nyílik a pragmatikus fejlesztés karakterisztikus vonásainak kiemelésére, különös tekintettel az építészek meghatározó szerepére a tervezésben és a művezetésben. Bár a regionális tervezés nemzetközileg multidiszciplináris eredetű, a hazai gyakorlatban meghatározó szerepet játszottak az építész és várostervező szakemberek, akik tájesztétikai szintézisre törekvő metodikájukkal hatékony kapcsolatot tudtak teremteni az eltérő léptékszintek között, ami tekintettel az üdülőterület kiemelt tájképi helyzetére nemzetközileg is újszerű megoldásnak számított. A terv jelentőségét tovább erősíti a kezdeti sikeres realizációs folyamat, amit az összetett és széles jogkörrel felruházott intézményi háttér tett lehetővé. A tanulmány megvizsgálja az eltérő pozíciókban működő építész szakemberek tevékenységét a művezetésben, kiemelve Farkas Tibor szerepét, akinek koordináló szerepe és személyes jogköre volt a végrehajtás eredményességének záloga. Bár a terv pragmatikus szempontok figyelembevételével, szűkös gazdasági lehetőségek közt készült el, a publikációk tükrében megállapítható, hogy a nemzetközi fórumokon, különösen Polónyi Károly révén a Team X körében érdeklődésre tartott számot és végül 1965-ben megkapta az UIA nemzetközi nagydíját.

Kulcsszavak: regionális tervezés, Patrick Geddes, Balaton, Farkas Tibor, Polónyi Károly, UIA, Team X

BEVEZETÉS

A Balaton régió egykori főépítészének, Farkas Tibor² hagyatékának egyik kiemelt darabja a Balaton-környék Regionális Tervvázlatának fotókópiája (*1. ábra:*

¹A cikk ábraanyaga az angol nyelvű változatban található. Az angol nyelvű változat tartalmazza az irodalomjegyzéket is (155–156. old.). (A Szerk.)

²Farkas Tibor (1922–2015) építész, elemi és gimnáziumi tanulmányait szülővárosában, Dombóváron végezte, 1944-ben végzett a József Nádor Műszaki Egyetemen, 1948-ig magántervező, ezt követően az Országos Házépítő Szövetkezet építésvezetője, majd az Építés Tudományi Intézetben Sámsondi Kiss Béla munkatársaként a szövetbeton ház tervezésében vett részt. 1951-től a MEZŐTERV településtervező csoportját vezeti, amit áthelyeznek a Várostervezési Tudományos és Tervező Intézetbe. 1956-ban a mohácsi árvíz utáni helyreállítási

131. old.). A dokumentum értékét növeli, hogy az eredeti, 1958-ban Liege-ben, a regionális tervezésről rendezett kongresszuson kiállított, 4 méter hosszú tervlap mára eltűnt.³ A szakmai közéletben fennmaradó visszaemlékezések számos ellentmondást hordoznak, elsősorban a terv nemzetközi szakmatörténetben betöltött pionír szerepét értékelik tévesen. A regionális tervezés előzményei a huszadik század elejére vezetnek vissza, a szakirodalomban az 1912-ben a Ruhr-vidékre készült koncepciót jegyzik első realizált regionális tervként. Ugyanakkor a Balaton-környéki Regionális Tervvázlat valóban nemzetközi érdeklődésre tartott számot, érdemes tehát megvizsgálnunk, miben állt a terv sajátossága, amiért végül a Nemzetközi Építészszövetség, az UIA Abercrombie-díját is elnyerte 1965-ben?

A kutatás nemzetközi kontextusát az üdülőterületek háború utáni építészetének elmúlt évtizedben elinduló feldolgozása⁴ és a regionális tervezés metodikai kialakulásának szakmatörténeti megközelítése adja. A regionális tervezés kialakulása multidiszciplináris eredetű, amiben a rendezés és fejlesztés kettősségéből adódóan az építészet és városépítészet mellett a közgazdaság- és földrajztudomány is meghatározó szereppel bírt. Bár mára mind a szakmagyakorlás, mind az elmélet szempontjából önálló szakterületté vált a regionális tudomány,⁵ jelen tanulmány célja a Balaton-fejlesztés példáján keresztül az építészet-városépítészet szerepének felvázolása a magyarországi regionális tervezés metodikai kialakulásában, valamint a nemzetközi

munkákat vezette, tevékenységét az Ybl-díj I. fokozatával ismerték el, majd a Balaton-környéki Regionális Tervvázlat elkészítésével bízták meg. A tervezési munkák mellett főépítésként 1968-ig a terv művezetését és az építhetőségi munkát is koordinálta. 1965-ben az UIA Abercrombie-díját kapta meg tervezőcsapatával, 1966-ban Állami Díjban részesült. A Balatoni Intéző Bizottság (BIB) meghatározó tagja 1957-től 1971-ig. A főépítészség 1968-as megszűnését követően a Balatoni Központi Fejlesztési Program kezdeményezője és a Balatoni Tárcaközi Bizottság titkára. Az új fejlesztési program előzményeként a hatvanas években részt vett az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság munkájában. A Balatonhoz kötődő tisztségeiről lemondva a hetvenes években a termálvizek hasznosítását vizsgáló, az ENSZ által támogatott projektben, majd a Jugoszláviával közös határ menti régió tervének kidolgozásában vesz részt, illetve az észak-vietnámi Hongai központú tartomány komplex regionális tervét irányítja. 1980-tól foglalkozott ismét a Balatonnal, ökológusokkal és biológusokkal a vízminőség javítására új programot dolgoztak ki, majd Ábrahám Kálmán miniszter a Balaton miniszteri biztosának nevezte ki. A VÁTI-ban igazgatóhelyettesként majd 1975-ben kis ideig a VÁTI igazgatójaként a vállalat vezetésében is részt vett. 1983-ban vonult nyugdíjba.

³A Balaton-környéki Regionális Terv fotódokumentációja és részletes leirata a hátoldalon (fotó és szöveg: Farkas Tibor) – Farkas Tibor hagyatékának feldolgozása a család szíves hozzájárulásával.

⁴A témával több nemzetközi konferencia is foglalkozott az utóbbi években. 2007-ben az ETH Zürich rendezett szimpóziumot *Freiheit Freizeit Fluchtwege aus dem Alltag in der Architektur Ost- und Westeuropas 1960–1980* címmel. A 2012-es brüsszeli EAHN konferencián Michael Zinganel és Elke Beyer vezetésével *Holidays After the Fall: History and Transformation of Socialist Holiday Resorts* címmel szerveztek tematikus szekciót. További publikáció a témában: Elke Beyer, Anke Hagemann and Michael Zinganel (eds.): *Holidays After the Fall: Seaside Architecture and Urbanism in Bulgaria and Croatia*. Jovis, Berlin 2013.

⁵Az önálló tudományággá váló regionális tudomány (regional science) elméleti alapjait Walter Isard amerikai tudós (*Methods of Regional Analysis; an Introduction to Regional Science*. MIT Press, Cambridge and Wiley, New York 1960), illetve a Szovjetunióban N. N. Nyekraszov, a Tudományos Akadémia tagja rakta le a hatvanas évektől kezdve.

reflexiók bemutatása.⁶ A tanulmányban részletesen vizsgált időszak keretét a hazai szakmai gyakorlat kialakulásával párhuzamosan a balatoni regionális tervezés első lépései (1957–63) jelölik ki, tágabb kontextusban utalva a terv megszületésének előzményeire és a realizáció folyamatának későbbi problémáira.

RÉGIÓ ÉS SZAKMAGENEZIS

A huszadik század első felében több szakterületen egymással párhuzamosan jelent meg a regionális elképzelések iránti érdeklődés. A funkcionális és esztétikai problémák révén a modern építészeti gondolkodásban is felfedezhető a tágabb léptékű tervezés problémája, a CIAM szervező titkáráként is tevékenykedő Sigfried Giedion építész teoretikus *Tér, idő, építészet* című munkájában részletesen is bemutatja Leonardo da Vinci Arno-völgyre kidolgozott vázlatát mint „a regionális tervezés hajnalát”.⁷ Leonardo a vízgyűjtőterület geográfiai egységét használta fel a régió lehatárolására. Öt évszázaddal később a lehatárolás hasonló elvei mentén, poétikus tartalommal szintén a vízgyűjtő területeket használta fel Patrick Geddes (1854–1932) a regionális léptékű tervezés teoretikus alapjainak lerakásához. A szakma multidiszciplináris eredetét jól reprezentálja Geddes tudományos karrierje, polihisztor habitusából adódóan regionális kutatásai mellett biológus professzorként tanított a University Dundee-n.

Geddes a *Nagy Glóbusz* egységes megtervezésének távlati víziójában gondolkodott, első lépésként a korabeli francia szociológusok hatására természeti egységeket keresett és úgynevezett *völgymetszeteket* dolgozott ki, mert feltevése szerint a régiókat legtisztább formájában a metropolisztól távol vizsgálhatjuk. „*A mi általánosabb és átfogóbb vizsgálatunk számára az olyan egyszerűbb kezdetek ajánlatosak, mint egy meghatározott földrajzi régió tiszta látványa, ahogy egy kiránduláskor panorámaképként kerül el alattunk. Egy ilyen vízgyűjtőrendszer képezi, ahogy egy geográfus mutatott rá, a lényegi egységet a városok és a civilizáció tanulmányozásához.*”⁸ Geddes általános völgymetszete a hegytől a síkságig rendszerezi a topografikus, a klimatikus és a biológiai jellemzőket, az egyes szinteken társítva azokat az ember

⁶A kutatás forrása Farkas Tibor eddig fel nem dolgozott személyes hagyatéka, melynek adatait a szerző által vele készített interjúk egészítik ki. További interjúkat készítettem az egykori munkában részt vevő még élő szemtanúkkal, így a főépítészeti kirendeltségen Farkas Tibor közvetlen munkatársával, dr. Csorba Zoltánnal és a balatoni építész patronáló mozgalomban jelentős szerepet játszó Callmeyer Ferencsel. A főépítész hagyatékot a déli parti főmérnök, Polónyi Károly archívumának áttekintése egészítette ki, a munka során az özvegyével, Polónyi Anikóval folytatott beszélgetés fontos információkkal szolgált. További, a tervezéshez kapcsolódó forrásokat sikerült feltárni a regionális gyűjteményekben (Balaton Múzeum, Keszthely és Balatoni Regionális Történelmi Kutatóintézet és Könyvtár, Siófok).

⁷Sigfried Giedion: *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*. Harvard University Press, 1941.

⁸Peter Hall: *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design*. Oxford, Blackwell Publishing, 1988, 1996, 2002. – Locsmándi Gábor fordításában (kézirat).

természetfoglalkozásaival, mint egy következetes lépésekből felépülő társadalomtörténeti modellként ábrázolva. A régió közepén, a völgyben pedig elterül a város.

A régiót mint kultúrtáját értelmező megközelítés az építészet komplex esztétikára törekvő látásmódjához is közel áll, így Geddes teóriája nagy hatást gyakorolt a korabeli építészekre, többek közt az Amerikai Regionális Tervezési Társaság tagjaira⁹ (*Regional Planning Association of America, RPAA*), valamint az 1910-es Edinburgh-i Világkiállításon bemutatott anyaga révén az angol várostervező építészre, Patrick Abercrombiera, akiről később a Nemzetközi Építész Szövetség (UIA) regionális tervezésért járó nagydíját is elnevezték. Számára a komplexitásra törvő geddesi szemlélet volt az, ami a várostervezés tradicionális kánonját összetörte.¹⁰ A geddesi koncepciót az ötvenes években a CIAM szervezetén belül kibontakozó Team X csoport építészei fedezték fel ismét, és ez lesz az a fórum, ahol a Balatonra kidolgozott regionális terv is a nemzetközi érdeklődés középpontjába kerül.

A regionális tervezés metodikai fejlődése a két világháború között pragmatikusabb irányt vett és csak a vizsgálati bázist tartotta meg a geddesi gondolatból, a radikális poétikus-ökologikus víziók kikoptak a tervezés gyakorlatából. A nagyvárosok körül egyre nagyobb területeken elburjánzó agglomeráció, a szociális kérdések egyre inkább szükségessé tették a nagyobb léptékű tervezést.¹¹ Az agglomerációs területek tervezése során a regionális metodika sajátosan ötvöződött Ebenezer Howard kertváros gondolatával. A harmincas és negyvenes években több kiadvány és tematikus lapszám is részletesen foglalkozott a regionális tervek módszertani kidolgozásával,¹² ezek többnyire a várostervezéssel (town planning) szoros kapcsolatban, a várostervezés alapelveiből kibontva vizsgálták a regionális tervek elkészítésének lépéseit. McLean már a harmincas években felvázolja az intézményi háttér szükségességét a regionális egyetemeken kutató bázisától az önkormányzati szereplők részvételéig.¹³ Az USA-ban a – Roosevelttel 1932-es megválasztását követően bevezetett – New Deal program teremtette meg a kereteit a regionális fejlesztéseknek. Ezek közül kiemelkedő példaként említendő a Tennessee-völgy szabályozására és komplex fejlesztésére készült terv (*Tennessee Valley Authority*), ahol a tervezési elképzeléseket maradéktalanul sikerült realizálni is.¹⁴ Angliában a nagy ipari központokra, Franciaországban a főváros népességének mérséklésére születtek regionális tervek, míg Svédországban egy szociáldemokrata program keretében a lakásügy kezelésére készítették telepítési terveket. A közép-európai országok közül Lengyelországban és

⁹Uo.

¹⁰Noah Hysler Rubin: The changing appreciation of Patrick Geddes: A case study in planning history. *Planning Perspectives* 24 (2009) 3. 349–366.

¹¹Leíró jelleggel és nem tervezési kérdésként közelítve a régiók lehatárolásához.

¹²Lásd: Jeremy Alden – Robert Morgan: *Regional Planning: A Comprehensive View*. Leonard Hill Books, 1974 és Robert E. Dickinson: *City Region and Regionalism. A geographical contribution to human ecology*. Routledge, London 1947/1952.

¹³William H. McLean: *Regional and Town Planning: In Principle and Practice*. The Technical Press, London 1930.

¹⁴Arthur E. Morgan – Donald Davidson – Thomas K. McCraw: *The Making of the TVA*. Prometheus Books, 1974.

Csehországban is több kezdeményezés született. Németországban a háborús célokkal összhangban 1934-ben hozták létre a Birodalmi Regionális Hivatalt, 1936-ban pedig elindult a *Raumforschung und Raumordnung* c. folyóirat.¹⁵ Mindez jelzi, hogy a regionális tervezés már a második világháború előtt általános gyakorlattá kezdett válni nemzetközi szinten, ugyanakkor a nagyobb üdülőterületekre a tömegturizmus kezdeti fázisában még nem születtek tágabb léptékű elképzelések.

A háború utáni újjáépítés során új lendületet kapott a regionális léptékű tervezés. Nagy-Britanniában a már említett Patrick Abercrombie építész elkészítette a Nagy London Tervet, amely a tágabb környezet bevonásával kívánta a túlnépesedés problémáját kezelni.¹⁶ Az építészeti és regionális léptékű koncepciók összekapcsolására példa Le Corbusier *Ville Linéaire* várossáv elképzelése, amely Párizsból kiindulva több száz kilométer hosszan funkcionális sávokba rendezte volna az ország terület-használatát a régi településhálózat elvetésével. A Szovjetunióban a háború során elpusztított területek újjáépítését és az új ipari központok telepítését regionális léptékű vizsgálatok és koncepciók mentén kezdték el. A szovjet regionális tervezés, amelynek gyökerei a húszas évekre nyúlnak vissza, az ország tervszerű központi fejlesztéséből adódóan a nyugat-európai demokratikus berendezkedésű országok gyakorlatától eltérő eszközökkel alakult ki.

A nemzetközi eredményekről szóló publikációk Magyarországra is eljutottak a negyvenes években és a hazai regionális tervezésre is jelentős hatással voltak, elsősorban az Amerikában, Nagy-Britanniában, Franciaországban és a Szovjetunióban készített regionális tervek. A közvetítésben Perczel Károly építész vállalt szerepet, aki 1945 után az Országos Építésügyi Kormánybizottság és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa révén nyugati tanulmányútra kapott kiküldetést.¹⁷ A Tennessee-völgy regionális tervét részletesen ismertette az *Új Építészeti* folyóiratban; írásában egy országos keretterv felvázolásának szükségességét vetette fel.¹⁸

AZ ÉPÍTÉSZEK SZEREPE A HAZAI REGIONÁLIS TERVEZÉS KEZDETEKOR

A magyar regionális tervezés kialakulásában fontos szerepet játszottak az építészek, majd a szakmadifferenciálódás során önálló intézményi kereteiket kialakító várostervezők. A harmincas években építészek, várostervezők, valamint falukutatók részéről már felmerült az igény regionális léptékű koncepciókra. A regionalizmus kialakulása terén kiemelendő a gazdaság- és emberföldrajz kutatóinak szerepe, köztük Mendöl Tiboré, aki a hazai urbanisztikai gondolkodásra is nagy hatással volt, bár ők elsősorban leíró jelleggel és nem tervezési kérdésként közelítettek a régiók le-

¹⁵ Hans Heinrich Blotevogel: 75 Jahre Raumforschung und Raumordnung. *Raumforschung und Raumordnung* 69 (2011) 1–2.

¹⁶ Patrick Abercrombie: *Greater London Plan*. University of London Press, London 1944.

¹⁷ Perczel Károly: A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom* 3 (1989) 3. 80–105.

¹⁸ Perczel Károly: Kell-e országos építési keretterv? *Új Építészeti* 1 (1946) 2. 1–4.

határolásához. A földrajz mellett a döntéshozatali kérdések révén a közigazgatás szakembereit (Magyari Zoltán, Kiss István) és a közjog területén a demokratikus berendezkedést kutatókat (Bibó István, Erdei Ferenc) is inspirálták a regionális elméletek.¹⁹ Az első regionális léptékű vizsgálatot és értékelést a harmincas évek végén Teleki Pál kezdeményezésére a Közigazgatási Intézetben készítették el a tatai járás területére.²⁰

A háború utáni helyreállítások során ismét felmerült a regionális fejlesztés iránti igény, és ebben a helyzetben technokrata szemléletük révén az építészek, elsősorban a már említett Perczel Károly, valamint Granasztói Pál, Perényi Imre és Preisich Gábor lépett fel kezdeményezőként.²¹ Az Országos Tervhivatal (OT) keretében működő Területrendezési Intézetben (TERINT) 1949-től készültek regionális vizsgálatok elsősorban a Sajó völgyére, Miskolc környezetére, Salgótarján vidékére és a Zagyva völgyére. Az ötvenes évek elejére azonban a munkák elakadtak, az intézmény feladatköre módosult, majd maga az intézmény is megszűnt.

A regionális tervezés az ötvenes évek közepén indul el ismét, melynek hazai elméleti alapjait a BME Városépítési Tanszékén tették le, jelezve a metodika építész-várostervező szemléletű megközelítését. Perczel Károly mint az Országos Építésügyi Hivatal városrendezési csoportvezetője ismét kezdeményezte a regionális tervezés lehetőségének megteremtését, és bár elsöre elutasították, az 1955-ös törvényerejű kormányrendeletbe sikerült beemlíteni a regionális összefüggések szükséges vizsgálatát a regionális tervezés során.²² Végül a szükséghelyzet nyitott teret a munkára, amikor is az 1956-os pusztító áradás után a Mohácsi-sziget regionális léptékű helyreállítási terveit kellett elkészíteni. A Városépítési Tervező Irodában (VÁTERV) a tervek gyors ütemű kidolgozásával Farkas Tibort bízták meg, munkatársa Polónyi Károly volt, akivel egy évvel később a Balaton-környéki Regionális Tervvázlat elkészítésére is felkérést kaptak.

A regionális tervezés szabályozásában áttörést a Perczel Károly – ekkor mint az Építésügyi Minisztérium főosztályvezetője – által előkészített és 1958 áprilisában elfogadott, 2030/58. sz. kormányhatározat jelentette, mely kiemelte a regionális tervezés fontosságát a szocialista tervgazdálkodásban.²³ Az új szabályozás szellemében több elképzelés is született az ország regionális beosztására, jellemzően az eltérő diszciplináris megközelítések eredményeként. A várostervező vállalatoknál kilenc hipotetikus régió vizsgálata indult meg, elsősorban ipari, településhálózati, közösségi és intézményi szempontból. A vizsgálatok eredményeként elkészülhetett

¹⁹Tóth Tamás: A területi tervezés és programozás főbb módszerei és a fejlesztés lehetőségei. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő 2005.

²⁰Magyari Zoltán – Kiss István: *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadványai 30. sz., Budapest 1939.

²¹Köszegfalvi György: A regionális tervezés fejlesztésének néhány kérdése. *Településtudományi Közlemények* 26 (1977) 57–68.

²²Perczel Károly: A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom* 3 (1989) 3. 80–105.

²³Perczel Károly – Gerle György: *Regionális tervezés és a magyar településhálózat*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

az első országos településfejlesztési tervtanulmány (1960). Ezzel párhuzamosan elindultak a kisebb regionális céltervek munkái, köztük az üdülési régióké (Balaton, Velencei-tó). A VÁTERV-ben 1960-ban hozták létre az önálló regionális tervezési irodát, a területi rendezési terveket egy későbbi kormányhatározat kötelező jelleggel az intézethez sorolta.²⁴ A munkálatok segítésére az országos és megyei szervek regionális összekötőt neveztek ki, akik az adatszolgáltatásban, koordinálásban és véleményezésben segítettek.

A regionális tervezés hazai fejlődésének korai szakaszát az 1963 szeptemberében elfogadott 1022/63-as kormányhatározat zárta le, ami részletesen szabályozta a regionális tervezés feladatát és eszköztárát a népgazdasági tervezéssel összhangban – jelezve a rendezés-fejlesztés kettősségét, valamint az építészet-várostervezés kiemelt szerepét a tervezéstől a realizációig: „A regionális tervezés szoros kapcsolatban áll egyrészt a népgazdasági tervezéssel, másrészt a város és községrendezéssel és az építésügyi igazgatással.”²⁵ Az 1957-ben elkészült Balatoni Regionális Tervet végül szintén 1963-ban fogadták el kormányrendelettel, miközben a régiófejlesztés első lépései már megvalósultak. A hazai regionális tervezés korai időszakában tehát meghatározó szereppel bírt a Balaton-fejlesztés nemcsak a tervezési metodika kialakulása miatt, de a realizáció és építésrendezés tapasztalataiból adódóan is. Érdemes tehát megvizsgálnunk a Balaton-fejlesztés szerepét a hazai regionális tervezés gyakorlatának kialakulásában.

AZ ELMÉLETI KERETEK ÉS GYAKORLATI TAPASZTALATOK ÖSSZEVEETÉSE

A SZOCIALISTA REGIONÁLIS TERVEZÉS ELMÉLETI MODELLJE

A korabeli publikációkat és kiadványokat áttekintve rekonstruálhatjuk a regionális tervezés formálódó alapelveit. Az Építésügyi Minisztérium megbízásából elkészült tanulmányában Perényi Imre és Jankovich István részletesen felvázolják a szocialista keretek közt folyó regionális fejlesztés feladatait.²⁶ „A szocializmus olyan rend, amelyben a népgazdaság a dolgozók növekvő szükségleteinek a termelés szakadatlan növekedése útján történő minél teljesebb kielégítése céljából tervszerűen fejlődik” – mutatnak rá bevezetőjükben a regionális tervezés szocialista küldetésére, ahol az ország központilag meghatározott tervszerű fejlesztésének eszköze. Ebből adódik a „szocialista régió” erősen fejlesztésorientált jellege, ahol a rendezési terveknek

²⁴Aczél Gábor – Csontos János – Lukovich Tamás: *Volt egyszer egy VÁTI. Egy tervezőintézet ötven éve 1950–2000. Pro Régió Ügynökség*, Budapest 2013.

²⁵Köszegfalvi György: A regionális tervezés fejlesztésének néhány kérdése. *Településtudományi Közlemények* 26 (1977) 57–68.

²⁶Perényi Imre – Jankovich István: Regionális Tervezés Metodikája. *Településtudományi Közlemények* 8 (1956) 5–27.

nem a jelen állapotot kell konzervatív eszközökkel rögzítenie, hanem az „ideális jövőbeni állapotot” kell előrevetítenie (2. ábra: 136. old.). Mindez a szovjet központi tervezés-fejlesztés hagyományához kapcsolódik és különbözik a nyugati gyakorlattól, ahol a demokratikus berendezkedés keretei közt a regionális terv inkább a koordináció és rendezés eszközeivel operál, bár a szociális programok jegyében született regionális tervek esetében a kormányzatok aktív kezdeményezőként és fejlesztőként léptek fel.

Az elméleti tanulmányok azonban a gyakorlati eszközöket nem részletezték. *„A tervezési irányelveket azonban nem lehet mereven alkalmazni, annál is inkább, mert még nem rendelkezünk elég gyakorlati tervezési tapasztalattal.”*²⁷ Az 1956 júniusában megfogalmazott elméleti felvetések gyakorlati alkalmazására a publikáció után alig fél évvel az 1956-os forradalom leverését és a társadalmpolitikai konszolidációs program elindulását követően került sor, amikor döntés született a Balaton tervszerű fejlesztéséről. A megbízást a mohácsi árvízi helyreállításnál már tapasztalatot szerzett Farkas Tibor kapta, bár a komplex hosszú távú fejlesztéshez nem rendelkezett eszközökkel. Tanácsért Granasztói Pál főosztályvezetőhöz, az MTA tagjához fordult, de érdemi segítséget nem tudott kapni: *„kérdéseid indokoltak, de senkit nem találsz, aki választ tud adni ezekre.”*²⁸ Ellenben szabad kezet kapott a tervezési metodika kidolgozására.

Mindez elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémájára is rávilágít. Granasztói és Perczel már a negyvenes évektől nyomon követték és publikálták a nemzetközi tapasztalatokat, de hiába voltak a regionális tervezés általános elméleti keretei ismeretek, a Balaton-fejlesztés a tervezési gyakorlat szempontjából valóban újszerű feladatnak számított.²⁹ Ebből adódóan a szocialista regionális tervezés elméleti kereteit érdemes összevetni a Balaton-környéki regionális tervezés pragmatikus gyakorlatával, mely folyamatban Farkas Tibor visszaemlékezései szerint Perczel és Granasztói is kiemelt szerepet játszott.

RENDEZÉS ÉS FEJLESZTÉS KETTŐSSÉGE

A tervezés során a fejlesztés időbeliségének és a rendezés térbeliségének kettősségét kellett komplex módon kezelni. Míg előbbi elsősorban gazdaságtervezési kérdésként országos szinten jelentkezett, és a Népgazdaság Távlati Fejlesztési Tervét,

²⁷Uo.

²⁸A Balaton-környéki Regionális Terv fotódokumentációja és részletes leirata a hátoldalon (fotó és szöveg: Farkas Tibor) – Farkas Tibor hagyatékának feldolgozása a család szíves hozzájárulásával.

²⁹A Wörthi-tóra készült regionális terv ismert volt a hazai szakemberek körében, melyet Komoróczy Lajos az *Építésügyi Közlöny* 1957. évi 2. számában, A Balatonkörnyék üdülőtérületeinek fejlesztési kérdései c. cikkében publikált is a Balaton fejlesztése kapcsán, megjegyezve hogy a tó méretéből adódóan nem tekinthető teljes értékű előképnek.

illetve annak alterveit³⁰ vette figyelembe, addig a rendezés során az építész képzettségű szakembereknek a fejlesztésből adódó műszaki tervezési feladatokat a rendezés és tervezés eszközeivel koordinálták. Ez a kettősség több ellentmondást is hordozott, különösen az időhorizont tekintetében, ahol az egymással összefüggő rövid és hosszú távú fejlesztések realizációját kellett összehangolni. A tervezési időszakok besztásakor a szocialista tervgazdálkodással összhangban ötéves időszakokban ütemezték a leendő fejlesztéseket. Az első öt évre csak a sürgős beruházásokat tervezték, a távlati megvalósítás első ütemét 10–15 év távlatában határozták meg, amikor már az „ideális tervben lefektetett célok” megvalósítását jelentik. A távlati időhorizontot a 25–40 év jelentette, amikorra a szükséges és előre látható nagyberuházások megvalósíthatóak. Mindezt az üdülési kistájtervekkel érdemes összevetni, mivel az ott felállított intéző bizottságok révén sikerült a terveket realizálni. Ezeket a terveket a kistáj fő profilja mentén készítették el feltárva a speciális fejlesztési lehetőségeket, míg a többi tényezőt csak a fő feladatra gyakorolt hatásuk mentén vizsgálták.

További problémát jelentett a kezdetekkor az eltérő léptékszintek összehangolása az országostól a településekig (3. ábra: 138. old.). A tervek elkészítéséhez a nagyból a kicsi felé haladás elvét határozták meg, azaz az országos népgazdasági perspektivikus tervek felől kellett volna haladni a területi tervek (regionális, nagy-, közép- és kistáji tervek) felé, majd a településekre és a létesítmények műszaki terveire kellett volna lebontani a kiinduló elveket. Ugyanakkor az ötvenes évek végén az ország még nem rendelkezett egységes regionális, illetve tájbeosztási tervvel, sem településhálózat-fejlesztési koncepcióval, így az egyes kijelölt régiókban összehangolt fejlesztési terv nélkül kezdődtek meg a tervezési munkák. A szükségessé váló feladatok során vagy egy-egy lehatárolt terület általános rendezését dolgozták ki, vagy egy kiemelt fejlesztési téma kapcsán, ahogy a Balaton-parton az üdülés fejlesztése céljából készítették el az úgynevezett regionális célterveket. Országos koncepció híján ezeket a terveket még nem lehetett teljes értékű regionális terveknek tekinteni, ezért ezeket, ahogy az 1957-es Balaton-környéki Regionális Tervvázlatot is csak *tervvázlatnak* tekintették, és majd csak az 1963-as Minisztertanácsi jóváhagyás után nevezték át Balatoni Regionális Tervvé.

A TERÜLET LEHATÁROLÁSA: FUNKCIONÁLIS RÉGIÓ

A régió lehatárolására az elméleti munkák több szintet javasoltak: a szűkebb tervezési területen a fő profillal kapcsolatos kérdéseket kell megoldani, a tágabb, tulajdonképpeni tervezési terület adja a régió társadalmi-gazdasági egységét, míg a vizsgálendő területnek a tervezési területet körülölelő körzetet kell tekinteni. Mindez a Balaton régió lehatárolásánál és a tervezési feladatok pozicionálásánál jól kirajzolódik. A főként turisztikai célú fejlesztések kevésbé érintették a háttértelepülések

³⁰A népgazdasági távlati fejlesztési tervhez kapcsolódó tervek: népgazdaság szakmai távlati fejlesztési terve, népgazdaság időszakos fejlesztési terve (ötéves terv), ágazati műszaki kerettervek.

fejlődését, ezért a Balaton régiót lehatárolása és üdülés célú fejlesztése szempontjából funkcionális régióknak tekinthetjük. Ezt a megközelítést erősíti a regionális és megyei beosztás konfliktusa,³¹ hisz a Balaton-part községei felett három megye osztozott, miközben a saját intézőszervvel megtámogatott régió nem volt felettes szerve a megyei közigazgatásnak. Ez a probléma később más régiók esetében is megjelent, bár a publikációkban megjegyzik, hogy a regionális hatóságok működési területeinek nem kell feltétlenül egybeesniük a közigazgatás területeivel, hisz a közigazgatás a jelen életkörülményeket szervezi, míg az intézőbizottságok a jövőbeni állapot megvalósítását koordinálják. Mindez azonban egy szezonálisan intenzíven igénybevett üdülőtérlet esetében nem válik el a gyakorlatban. Míg a Balaton-fejlesztés első üteme az 1956-os forradalom után összeomló bürokrácia hatalmi vákuumában realizálódhatott, a hatvanas évek közepétől egyre több konfliktus adódott a tanácsi szervekkel, és ez végül a regionális építéshatóság 1968-as felszámolásához vezetett.

A TERVKÉSZÍTÉS MUNKAMENETE: PRAGMATIKUS ALAPOK

A regionális tervekészítés elméleti kerete csak általános szempontokat biztosított, a konkrét eszközöket a tervezőknek kellett kikísérletezniük. Az elvi metodika a komplex szemléletet, a gazdaságosság és korszerűség kettős követelményét, a társadalompolitikai szempontokat és a tájésztétikai elgondolásokat ajánlotta, különösen az olyan területeken, ahol a „táj szépségének megvédése, kiemelése” fontosabb más fejlesztési feladatok gazdaságossági kérdéseinél.

A tervekészítés alapját a regionális vizsgálatok adták. Farkas Tibor már a mohácsi-szigeti helyreállítás során is pragmatikus eszközöket használt az idő és adatsorok hiányában. A jugoszláv határhoz közel eső régió esetében ugyanis katonai okokból téves geodéziai adatokat tartalmazó térképeket kaptak, a tervek elkészítésére mindössze 3 hét állt rendelkezésre. Az új épületek telepítése során az árvízveszély miatt szükség volt a magaslatok pontos megtalálásához, ezért repülőgépről a visszahúzóó árhullámot fotózva az először kibukkanó pontokat jelölte ki tervezési helyszíneknek. Az egy évvel később induló Balaton-fejlesztésnél szintén egyszerű eszközöket választott a rövid határidővel teljesítendő munkához: „*Gondolatban egy 100 m-es élű kockából álló hálót helyeztem a Balaton érdekerülete fölé és alá és minden kockában megvizsgáltam, hogy amit egy-egy kockában találok az az üdülés szempontjából kedvező adottságú, vagy káros, vagy semleges. Persze ez a megközelítés csak a durva sérelmeket hozhatta felszínre, mint pl. a Badacsony hegy bányászatát, a déli part vasútját, a fűzfői légszennyezést, káros szennyvizek befolyásait, a Zala sankoló területének megszüntetését stb. 40 db vizsgálat rögzítette a bajokat.*”³²

³¹Hajdú Zoltán: A közigazgatási régió történeti, funkcionális összefüggései és alakváltozásai Magyarországon. *Magyar Tudomány* (2004) 9.

³²A Balaton-környéki Regionális Terv fotódokumentációja és részletes leirata a hátoldalon (fotó és szöveg: Farkas Tibor) – Farkas Tibor hagyatékának feldolgozása a család szíves hozzájárulásával.

Az analízist követően fel kellett vázolni az elérendő végleges „ideális” állapotot, majd a kiértékelt jelenlegi helyzet és az elérendő állapot összevetésével térben és időben ütemezni lehetett a fejlesztés mértékét népgazdasági ágazatonként. Az ütemezés során a sürgős, az első tervezési időszak alatt, majd a távlati tervezési időszakban szükséges fejlesztéseket kellett összehangolni.

A Balaton-fejlesztési program alapeszméje 3–5 éves távlatban az üdülés gyors ütemű fejlesztése volt a társadalompolitikai célokkal összhangban. Az ország gazdasági helyzetéből kiindulva első lépésként egy „általános mosdatást” irányoztak elő, majd az ezt követő 3 év alatt szerették volna megvalósítani a hétvégi üdülőforgalom kielégítését, a nagy és korszerű strandok építését, az étkezési lehetőségek biztosítását és a különböző fokozatú kempingek és motelek építését.

A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT KIALAKÍTÁSA: CENTRALIZÁCIÓ HELYETT DIFFERENCIÁLT KARAKTERSTRUKTÚRA

A Balaton régió sajátos szerkezetét a településhálózat is jól szemlélteti (4. ábra: 141. old.). Míg az általános metodikák egy központi település köré szervezik a régiót, szükség esetén funkcionális megosztásból adódó társcentrumokkal, addig a Balaton esetében maga a tó van a tervezési terület középpontjában, ami körül a települések eltérő profillal jelennek meg. Ezek a települések országos léptékben nem jelentenek meghatározó tényezőt, az üdülőlakosság szempontjából viszont Budapest szerepe is meghatározó a régió szervezésében, erősítve a funkcionális régió jelleget.

A területfelhasználás meghatározása során megpróbálták figyelembe venni a települések eltérő karakterét. Az üdülőtelepek többsége tömegforgalmat lebonyolító terület volt, mellettük idegenforgalmi jelentőségéből adódóan elsősorban szórakozó- és gyógyhelynek számított Balatonföldvár, Füred, Hévíz, Keszthely, kiránduló célként pedig Tihanyt, Badacsonyt és Szigligetet jelölték meg. A tervben két új települést is tervbe vettek; tömeglecsapoló helyként Badacsonytomajt, ami a kőbányászat felhagyásával válhatott üdülőterületté, és a Győröktől keletre fekvő beépítetlen területet, aminek Ausztria felé biztosított gyors összeköttetése a külföldi turisták számára válhatott vonzóvá. Az üdülőközpont tervére városépítészeti tervpályázatot írtak ki. Az elvi hierarchikus hálózat helyett a tervezők a települések egymás mellé rendeltségét erősítő, funkciómegosztáson alapuló, sajátos karaktersémával alakították ki a struktúrát.

A LÉPTÉKSZINTEK ÖSSZEKAPCSOLÁSA

Az általános regionális terv főbb tartalmi elemeit a népességterv, a termelési terv, a településstruktúra, a közlekedéshálózat és a tájkompozíció alkotja. Az üdülőterületek kiemelt tájképi helyzetében különösen fontos ez utóbbi, amelynek keretében a természeti adottságokat figyelembe véve a régió tervezett elemeinek egységes elrendezését alakítják ki. Ez a részben ökológikus, részben esztétikus szemlélet az, ami

leginkább megkívánta az építész tervezők részvételét az üdülőterületek fejlesztése során.

A Balaton-környéki Regionális Tervvázlat három „tervlapból” épült fel, elsőként az „A” lap ábrázolta a területfelhasználást, a települések jellegét és struktúráját, valamint a köztük kifeszülő vonalas létesítményeket. A „B” lap célja a fejlesztési irányok felvázolása volt, a mezőgazdasági és más ellátó területek kontextusában a szűkebb tervezési területek, üdülőhelyi területek és ökoszfék befogadóképességének és a fejlesztés számszerű adatainak meghatározása szerepelt, majd a „C” lapon a fejlesztéshez szükséges közműterveket rögzítették. A tervezési program része volt még egy gazdasági értékelés, valamint a megvalósítást elősegítő és biztosító szabályzatok, intézkedések megfogalmazása.

A tervezés kezdetére visszatekintve Farkas Tibor felidézi: „*A nagyrészt építészekből álló tervezőcsoport tehát elsősorban saját maga által felállított elvekre támaszkodhatott.*”³³ A felvázolt elvek pragmatikus szempontokat vettek figyelembe: A beépítésre szánt területeket lehatárolták, ezek közül az üdülésre hasznosítható területek révén számíthatóvá vált a nyári népességnövekedés felső korlátja, ami a túlszűfoltosság elkerülését és a táj ökológiai egyensúlyát is kontrollálhatóvá tette. A beépítésre szánt területek kijelölésénél elsődleges cél volt, hogy a vízparton folyamatos közterületet alakíthassanak ki, a települések közt, különösen az északi parton 10–15 km-enként beépítetlen zöldterületet hagyjanak, ahonnan a vízre lehet látni. A víz-vonal és a hegyek pereme közti egyharmad vonalig terjeszkedhettek a települések, amelyek így zöldövezetben úszhattak. A védőövezetben – ami különösen az északi parton a nagyüzemi mezőgazdaság által művelés alá nem vont történelmi szőlőterületeket érintette – építési és telekosztási tilalom volt érvényben.³⁴ *A Balaton befogadóképessége véges!* – hangoztatták a tervezők, de a társadalompolitikai célok idővel felülírták a tervezői szándékokat.

Jelentős problémát okozott nyaranta az infrastrukturális elmaradottság, ezért az úgynevezett befejezett komplex fejlesztési egységekben (5. ábra: 143. old.) gondolkodva először a kommunális infrastruktúrát építették ki, és csak ezt követően nyílt lehetőség a felszín feletti fejlesztések realizálására, lehetőleg összetett funkcionális program mentén.

Az általános metodikából átvették a „*nagyból a kicsi felé haladás elvét*”, ám a Balaton esetében ez elsősorban nem az országos és regionális érdekek összeegyeztetését jelentette, hanem a regionális, települési és az építészeti lépték egységes kezeléséhez adott sorvezetőt. Az építészeti kérdések sokszor már a regionális szinten megjelentek, elsősorban a programtelepítés révén, melyet a fejlesztés kezdeti szakaszában gyorsan elkészített településrendezési vázlatok finomítottak tovább,³⁵ mivel

³³Farkas Tibor: A Balatonkörnyék fejlesztéséről, a múlt eredményeiről és a jelen gondjairól. Ahogy azt egy területi tervezéssel foglalkozó építész látja. Kézirat. Dátum nélkül. Farkas Tibor hagyatéka.

³⁴A külterületi földingatlan nem lehetett 2000 m² alatt, többek közt ezzel akadályozták meg a történelmi szőlőterületek elaprózódását.

³⁵Példa erre a tihanyi strand öltözőinek gyors áteresztőképessége, melyet a regionális koncepció alapján az egynapos turizmusra hangolva alakítottak ki, tekintettel a látogatók egynapos ott-tartózkodására és hajóval történő koncentrált távozására.

1957-ben csak 3 településnek volt általános rendezési terve. Az egyes léptékszintek közti kapcsolatot az úgynevezett koordinációs terv biztosította (6. ábra: 144. old.), amely vázlatos, az épület karakterét is előrevetítő beépítési koncepcióval segítette az építészek munkáját. Ez a tervfajta Farkas szerint „áthidalást jelent a városrendező és a magasépítés tervező építészek közötti szakadékon”.³⁶

A regionális terveket két lépcsőben fogadták el, lehetőséget adva a széles körben érintett szervezeteknek a véleményezésre. A regionális vázlatot az észrevételek mentén átdolgozták, ezzel próbálták meg az egységes regionális koncepció szintézisét megteremteni. Ugyanakkor a Balaton esetében nem beszélhetünk rögzített jövőbeni állapotról, a gyorsan elkészített tervvázlatot követő években a fejlesztési igények folyamatosan fogalmazódtak meg, melyet a terv művezetése során folyamat-tervezésszerűen próbáltak meg koordinálni.

Egy évvel a Balaton-környéki Regionális Tervvázlat elkészülte után, a tapasztalatokat is felhasználva a 2030/58-as kormányhatározat szabályozta a tervrendszert. Első lépésben a régiók átfogó vizsgálatát kellett elvégezni, erre épült a regionális rendezési terv, amely az analízis konklúziójából felvázolta a város és község-hálózat tervét, a vonalas létesítményeket és a létesítmények területi rendszerét. A regionális fejlesztési terv a Hosszútávú Nép gazdasági Terv és a regionális rendezési terv alapján készült, azaz az országos és a regionális lépték összehangolásából. Megállapítják, hogy a rendezés és a fejlesztés ütköztetése során, szükség esetén a korábban már elkészült rendezési tervet módosítani kell. Ugyanakkor a folyamatosan változó társadalompolitikai célok és gazdasági lehetőségek kiszolgáltatottá teszik a rendezést, különösen egy olyan tájlesztéikai és ökológiai szempontból érzékeny régióban, mint a Balaton, amit a későbbi realizáció is igazolt.³⁷

ÉPÍTÉSZPOZÍCIÓK A REGIONÁLIS INTÉZMÉNYI STRUKTÚRÁBAN

A terv elkészítéséhez és művezetéséhez összetett regionális intézményi struktúrára volt szükség, melynek minden szintjén megtalálhatjuk azokat az építész szakembereket, akik részvételükkel különösen a kezdeti szakaszban tudták hatékonyá tenni a terv realizációját. Az intézményi rendszernek a tervezés, a megvalósítás és koordináció, valamint az építéshatóság funkcióit kellett integrálnia. A turisztikai profilú funkcionális régió sajátossága, hogy az intézményi rendszere Budapest központtal működött. A tervezési munkálatok a főként a fővárosi nagy tervezővállalatok keretei közt zajlottak, a területi tervezés elsősorban a VÁTERV-ben, ahol a

³⁶Tökés György – Farkas Tibor: Területi koordináció gyakorlati kérdései Siófok központjának átépítése kapcsán. *Városépítés* 4 (1967) 3. 31.

³⁷Simon Mariann: Hungarian Sea Promises a Rich Summer: Collective Good and Economic Interest in Socialist Leisure Architecture. In: *Proceedings of the 2nd International Conference of the European Architectural History Network*. Szerk.: Hilde Heynen – Janina Gosseye. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Brüsszel 2012. 480–484.

Főépítészség is a vállalat szervezeti rendszerébe integráltan működött.³⁸ A megvalósításért és koordinációért felállított BIB-nek is a belvárosi Múzeum utcában volt a székhelye. A Balaton északi és déli partján területi kirendeltségek működtek, akik intenzív kapcsolatot tartottak a megyei, járási tanácsokkal. Az alábbiakban Farkas Tibor hagyatéka alapján rekonstruálom az intézményi rendszer tevékenységi köreit, kiemelve az építészek személyes szerepét a folyamatban.

Az egyes léptékszintek rendezési-tervezési munkálatai Farkas Tibor vezetésével indultak meg, és a metodikai tapasztalatok hiányát ellensúlyozva széles körű szakmai összefogás eredményeként sikerült a minisztérium által szabott rövid határidő alatt felvázolni a tervet.³⁹ Az 1957-es indulástól kezdve kiemelt szerepet játszott a terv eszmei mondanivalójának kialakításában Kisléghy Nagy István, az Építésügyi Minisztérium főelőadója, aki később a művezetésben és a tervtanácsban is aktívan részt vett. Polónyi Károly és Bérczes István elsősorban az egyes települések regionális szerepkörének kialakításával, majd mint a Balatoni Intéző Bizottság (BIB) területi főmérnökei a végrehajtásban játszottak fontos szerepet az induláskor. Mellettük Csillag József már az 1953–54 közötti vizsgálatok elkészítésében aktívan részt vett, majd a regionális terv feldolgozása után két nagy település, Keszthely és Balatonfüred általános rendezési tervét is elkészítette. Bár a tervezést építész szakemberek koordinálták, a szakági tervezők széles körét integrálták a vizsgálatok,⁴⁰ a tervezés,⁴¹ majd a szabályozás jogi kereteinek⁴² kidolgozásakor. A települések általános és részletes rendezési terveinek elkészítésében Kotsis Lajos és Korbonits Dezsóné emelendő ki a VÁTERV-ből, mellettük más megyei tervezőirodák munkatársai is részt vettek.

A megvalósítás és koordináció feladatát a BIB mint tervhatóság kapta, amelynek Farkas Tibor is aktív tagja volt. A BIB szervezeti rendszerét 1957–59 közt Déri Tibor főtitkár állította fel, majd 1960-tól Major Béla vette át az intézmény vezetését. Feladata a komplex fejlesztés összefogása és a minisztériumok közti koordinációs munka volt, de operatív ténykedésével jelentősen segítette az építészek tevékenységét is. A központi főmérnöki munkakört Kővári Lajos töltötte be, ő volt az éves tervek és a fejlesztések műszaki vonatkozásainak vezetője. A déli és északi parton két kirendelt-

³⁸ 1958-tól a VÁTERV adott otthont a területi megbízottak szervezetének, 1962-ben ezt továbbfejlesztve jött létre a területi főépítészek szervezete, ami 1965-ig működött a tervezővállalat keretei közt.

³⁹ A VÁTERV-ben a munkák Perczel Károly főosztályvezető intenzív irányításával, Gyárfás Iván igazgató, Papp Imre és Lux Kálmán főmérnökök, Mátyás Lajos és Novák Péter osztályvezetők vezetése alatt készült el.

⁴⁰ Az OT-ben 1950-es évek elején készült regionális vizsgálati anyag a kertészmérnök Ormos Imre későbbi Kossuth-díjas egyetemi tanár munkája. A regionális terv kidolgozása során az OVF irányítása alatt (dr. Karkus Pál révén) a VIZTERV készített regionális közmű feldolgozást (főtervező: Sashalmi András). További szakági szervek: Meteorológiai Intézet, Földmérő és Talajvizsgáló Iroda, valamint a VITUKI.

⁴¹ További munkatársak voltak a regionális terv szakági feladataiban: Peregi Tamás, Gaál Pongrácz, Nemes Árpád, valamint Bencze Sándor, Bihaly Tamás, Gerle Ervin, Morbitzer Andor.

⁴² Az Építésügyi Szabályzat elkészítésében dr. Helle László, dr. Vaszilievits S. László és Komoróczy Lajos bírtak jelentősebb szereppel.

ségi főmérnök dolgozott. Polónyi és Bérczes korai távozása után⁴³ a déli parti főmérnökséget Tökés György (1962-től), az északi partit Bajnay Zsolt (1961-től) vette át. Feladatuk összetett volt, az éves tervek alapján az egyes települések ügynevezett „kispénzekből”⁴⁴ történő fejlesztését végezték, valamint részt vettek az általános tervek művezetésében és az építésrendészeti kérdésekben a Főépítészség munkatársaival szoros együttműködésben.⁴⁵ A főmérnökök munkáját szakági munkatársak segítették a különböző területeken.⁴⁶ A beruházás jellegű fejlesztések a regionális és településtervekkel összhangban éves tervek formájában jelentek meg, melyeket a BIB hangolt össze a különböző ágazati és vállalati fejlesztésekkel. A koordináció révén az aránylag kis központi forrásokhoz 8–10 szerez pénzeszközöket irányítottak azzal, hogy bizonyos üdülőterületi központok komplex fejlesztésére színvonalas építész javaslatok készültek, amelyekre később összpontosítani tudták a spontán megjelenő vállalati, szakszervezeti, tanácsi igényeket. Ennek volt köszönhető, hogy fokozatosan, a fejlesztés koncepciójának részeként együttesen jöhettek létre.

A BIB tervtanácsa társadalmi alapon működött kéthetenkénti rendszerességgel. A tervtanács elnöke Gábor István főmérnök, alelnöke Tóth Kálmán, aki már a harmincas években aktívan részt vett az akkor még M. Kir. Balatoni Intéző Bizottság munkájában. Mellette a másik alelnök a már említett Kisléghy Nagy István volt. A tervtanács további tagjai közt megtaláljuk Granasztói Pált, Benkhardt Ágostot, Farkasdy Zoltánt és Ormos Imrét is.

Megemlíthető a kezdetekben működő önkéntes építész patronáló mozgalom, melynek tagjai egy-egy település építészeti ügyeit vállalták fel, települési vázlatokat készítettek és részt vettek a tanácsadásban, a magánépítetők szemléletének formálásában.⁴⁷

A realizáció legérzékenyebb pontja az építészeti minőség biztosítása volt. A Balaton-fejlesztés a szocialista realizmus ideológiai kényszerének feloldásával egy

⁴³ Polónyi Károly Ghánában vállalt tervezési feladatokat, majd a Kumasi Egyetem tanára lett, míg Bérczes István állami hozzájárulás nélkül Düsseldorfban telepedett le.

⁴⁴ Kispénzeknek nevezték a 100 000 Ft felső költséghatárig megvalósítható fejlesztéseket, amiket elsősorban a területei főmérnökök koordinálhattak.

⁴⁵ A szerző által Csorba Zoltánnal 2015. 09. 02-án készített interjú alapján. A hanganyag digitálisan és kézirat formájában rögzítve.

⁴⁶ A BIB főmérnökségek szakági munkatársai: Németh Sándor mint pénzügyi főelőadó 1958-tól az éves pénzügyi tervek elkészítésében és a pénzügyi koordinációban vett részt, Holényi László 1957-től a Balaton-környéki közmű kérdések BIB főmérnökeként a mélyépítést felügyelte. Nádor Miklós kirendeltségi főelőadó 1961-től a nagyterjedésű északi part „kispénz fejlesztési program”-jában jelentős koordinációs munkát végzett. Kertészeti szakértőként Jancsó Vilmos (BUVÁTI) 1959-től a Balaton északi parti községeinek kertészeti feladatait felügyelte, jelentősen hozzájárulva a helyi kertészeti kultúra szakemberekkel történő megerősítésére.

⁴⁷ Az építész patronáló mozgalom tagjai: Bánóczi Ferenc, Biczó Tamás, Borostyánkői László, Callmeyer Ferenc, Császár Ildikó, Csillag József, Diószegi Ernő, Dragonits Tamás, Erdős László, Farkasdy Zoltán, Gáll Pongrác, Gotthard Zsigmond, Kékesi László, Kéri Gyula, Kismarty Lechner Kamill, Kiss Tibor, Klie Zoltán, Kotsis Lajos, Krassói Virgil, Metzner Lajos, Minári Olga, Nemes Árpád, Ország Béla, Papp Imre, Pintér Béla, Preisich Gábor, Sebők Imre, Scultéty János, Svastits Géza, Tillyay Ernő, Tóth Kálmán, Vákár Tibor, Vidos Zoltán, Virágh Pál, Wagner László, Wossola György, továbbá a Műegyetem részéről részt vevő oktatók és hallgatók.

időben indult, a háború után színre lépő fiatal építész generáció számára a könnyed szezonális vízparti funkciók megadták az invenciózus formai és szerkezeti kísérletezés lehetőségét. A tervezők kiválasztására nem volt egységes rendszer. A BIB kisebb központi fejlesztéseit a főmérnökség munkatársai végezték, erre példa Polónyi Károly és az Ipari Épülettervező Vállalatban (IPARTERV) dolgozó Borisz Klimov statikus által tervezett szezonális épületek számára előregyártott típusszerkezet, ami allegorikus formájával már korán a fejlesztés karakteres elemévé vált (7. ábra: 148. old.). További munkákat jegyeztek a létesítményi főmérnökség munkatársai, ezen megbízások keretében készült el például Bérczes István siófoki szállodasora. A vállalati beruházások esetében az építészeket a megrendelők kérték fel vagy épp a helyi kapcsolatok révén kapták meg a feladatokat. Érdekes példa erre Callmeyer Ferenc, akinek Badaacsonyan több épülete is elkészült. Bár patronáló építészként elkészítette a település központjának beépítési vázlatát, az 1959-ben elkészült poharazó, majd az 1962-ben átadott Tátika étterem megbízását a beruházók részéről kapta (8. ábra: 149. old.). Természetesen az intézményi háttér és koordináció, valamint a tervtanácsi rendszer sokat segített mind a tehetséges építészek megtalálásában, mind a tervek kontrollálásában a programalkotástól az engedélyezésig. Hangsúlyozandó, hogy a regionális terv nem rendelkezett egységes építészetesztétikai programmal. A regionális elvek elsősorban a program és telepítés révén koordinálták az építészeti tevékenységet, de a léptékszintek közt kapcsolatot teremtő koordinációs terv is inkább csak tájéztétikai irányvonalakat vázolt fel, amiket az építészek szabadon tovább alakíthattak.

A Főépítészség, ami helyileg a VÁTERV intézeti keretében működött, de közvetlenül az Építésügyi Minisztérium alá volt rendelve, a területgazdálkodásért felelős szervként a regionális terv és a települések általános terveinek érdekképviselőjét látta el.⁴⁸ Első fokon fellebbezési joga volt az építésügyi hatóság felé és minden területfelhasználási, telekosztási, építési engedélyt a helyszínen véleményezett. A nagyobb jelentőségű kérdéseket hetenként működő tervtanács elé vitte és a konzultáció eredményeként alakította ki véleményét a hatóság felé. A járások és városok területén Farkas Tibor főépítész két közvetlen munkatársával, a déli parton Dióshegi Ernővel, az északi parton Csorba Zoltánnal végezte az engedélyek véleményezését, a rendezési tervek művezetését, valamint az ügyfelek, a lakosság felvilágosító munkáját. A BIB és a Főépítészség a megvalósítás és az építésrendszet területén szorosan együttműködött egymással és a tanácsok illetékes szerveivel, a megyei és járási építési osztályokkal. A főépítészeti véleményezést követően a terveket az első fokú járási és városi hatóságok engedélyezték, szükség esetén másodfokú hatóságként a megyei szakági szervek jártak el. Bár a főépítészség munkatársainak véleményadó jogosultsága a régió teljes területére kiterjedt, elsősorban az üdülőterületi kérdésekkel foglalkoztak, a háttértelepülések fejlesztéseit nem volt szükséges minden esetben minősíteniük. A terv fő elveinek védelmében a főépítész hatékony együttműködést alakított ki a tanácsi munkatársakkal, hivatalos beszámolóiban feletteseit is emlékez-

⁴⁸A Balatoni Építésügyi Szabályzat 1959-ben készült el.

tetve az építhetőségi munka rendkívül nehéz terepére: „áldozatos munkájukat általában megfelelő erkölcsi és anyagi elismerés, valamint segítség hiányában látták el.”⁴⁹ A koordináció mind a szocialista, mind a nyugati demokráciák tervezési-rendezési gyakorlatában meghatározó szereppel bírt, bár eltérő eszközökkel és jogosultságokkal. Csorba Zoltán holland tanulmányúton járt a hatvanas évek első felében, ahol a regionális tervezést is tanulmányozta, és a beruházókkal tervtárgyalásos úton együttműködő hatósági eljárásrendről szerzett tapasztalatait a Városépítésben publikálta: „Úgy érzem, hogy meglehetősen sok, hasznos vonás található e tervezési rendszerben, és feltétlenül alkalmas arra, hogy hazai tapasztalatainkat kiegészítse, különösen a kapitalista viszonyok között lényegesen nehezebben megoldható, azonban a lehetőségek határain belül tökéletesen funkcionáló koordináció viszonylatában.”⁵⁰

A Főépítészség tíz éven át működött meghatározott heti menetrenddel. Hétfőnként a Múzeum utcában a BIB-fejlesztések és a központi beruházások problémáinak műszaki tárgyalása zajlott, majd a budapesti ügyfelek félfogadására és a tervtanácsba irányított tervek zsűrizésére került sor. Kedden és szombaton a VÁTERV-beli székhelyükön az ügyek véleményezését, a rendezési tervek zsűrizését és pesti ügyintézését végezték. Ezt követően utaztak le a régióba, ahol szerdán a déli part, csütörtökön az északi parti járáások ügyeit tekintették át. Mindenütt rendelkezésre álltak a rendezési tervek, melyekkel minden ügydarab telekpontosságig egyeztetést nyert. Pénteken a megyei vagy budapesti további ügyek intézése zajlott. A véleményezett ügydarabok száma évente 3000–3500 db között mozgott, a Főépítészség ügyfélforgalma a budapesti és vidéki fogadónapokon hetenként 120–160 fő volt. Farkas Tibor munkatársával nagy hangsúlyt fektetett mind az építész képzettség nélküli tanácsai munkatársak, mind a magánépítetők építészeti szemléletformálására. Csorba Zoltán kiemelte főnöke rendkívül jó kommunikációs képességét, amivel a fejlesztés minden szereplőjével, a minisztériumi vezetőktől a helyi kivitelezőkhöz és magánmegrendelőkhöz hatékony kapcsolatot tudott fenntartani.⁵¹

A magánépítkezések színvonalának emeléséhez Farkas Tibor további segítséget sürgetett a Főépítészség tízéves fennállása alkalmából készített összegzésben.⁵² Bár a helyi kőművesek ekkorra már kiszorultak a tervezésből, a tervezői jogosultságok színvonalának felülvizsgálatára lenne szükség, felvetette a tervezők és kivitelezők felelősségének szigorúbb érvényesítését, a szövetkezeti kivitelezés lehetőségeinek biztosítását, a magánépítetők jobb tájékoztatását, a korábban kidolgozott ajánlati tervsorozat kibővítését, az anyagellátásnál az üdülőépítések szerkezeti sajátosságai-

⁴⁹ Farkas Tibor – Balla Tibor – Bottyán Géza – Szappanos Géza – Csorba Zoltán: *Főépítész beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről*. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Kézirat, Budapest 1967. március.

⁵⁰ Csorba Zoltán: Holland regionális tervezés. *Városépítés* (1965) 6. 13–15.

⁵¹ A szerző által Csorba Zoltánnal 2015. 09. 02-án készített interjú alapján. A hanganyag digitálisan és kézirat formájában rögzítve.

⁵² Farkas Tibor – Balla Tibor – Bottyán Géza – Szappanos Géza – Csorba Zoltán: *Főépítész beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről*. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Kézirat, Budapest 1967. március.

nak figyelembevételét. „*Javasoljuk, a sajtó, a film stb. igénybevételével kerüljön széles körben ismertetésre a gazdaságosabb, a jobb és a szebb fogalma. Ezek bizonyítására mintatelepek létesüljenek. Köztudatba kell vinni, hogy a korszerűbb, szebb megoldás nem feltétlenül drágább.*”⁵³ Alig egy évvel a beszámolót követően az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetésével a területi főépítészségeket megszüntették országos szinten, a regionális terv tájvédelmet és területhasználatot korlátozó előírásai felett nem volt felügyelet, ami hamarosan egyre intenzívebb külterületi földosztást eredményezett és a zártkerti probléma elburjánzásához vezetett, majd a folyamat már a nyolcvanas években új regionális terv elkészítését tette szükségessé, melyben a fejlesztés helyett a rehabilitációt, a környezeti károk mérséklését tűzték ki célul.⁵⁴

Az intézményi struktúra áttekintésével megállapíthatjuk, hogy a terv ideájának megvalósításához a tervezési, koordinációs és megvalósítási, művezetési, építés-hatósági, sőt még a tanácsi szinteken is dolgozó építész képzetségű szakemberek, valamint szakági társtervező munkatársaik kooperatív részvételére volt szükség. Ezzel együtt is az építészeti minőség terén a terv és az intézményi rendszer nem jelentett önmagában biztosítékot, szükség volt a lehetőséghez jutó tehetséges és fiatal építész generáció egyéni kvalitásaira és kreatív megoldásaira. A komplex fejlesztési helyzetben kiemelendő Farkas Tibor személye, aki széles jogkörrel felruházva minden szervezeti ágba pozícióval bírt, ugyanakkor – ahogy Csorba Zoltán visszaemlékezésében felidézte⁵⁵ – mindenkor feltétlen elhűséggel tartotta távol magát a korrupciót, és ezt munkatársaitól is megkövetelte, mert az a terv eszméjének végét jelentette volna.

A hatvanas évek végére már több üdülőterület regionális terve is elkészült, valamint működtek a táji intéző bizottságok a Balaton mellett, a Velencei-tó, a Mátra, a Duna-kanyar, Nyugat-Magyarország régióiban, továbbá más kisebb táji bizottságok is. A Balaton-fejlesztés, valamint más publikált tapasztalatok⁵⁶ alapján kirajzolódott az üdülőterületi regionális tervezés speciális eszköztára, aminek sajátos kontextust adott a szocialista berendezkedés, ahol a turisztikai régiók fejlesztése központi koncepciók mentén történt, és az államszervezet lehetőséget adott a tervezés léptékszintjeinek összekapcsolására. Az intézményi struktúra átfedéseiből és a központi fejlesztési programokból adódóan a tervezők a regionális tervezéstől az építészeti léptékig és a művezetésig végigkísérhették a folyamatot.

Mindez segítette az üdülőterületi regionális tervezés metodikájának specializációját. A turisztikai funkciókat kiemelt tájképi helyzetben, a természeti adottságok figyelembevételével kellett elhelyezni, ezért a regionális léptékszint már az építészeti tervezés kezdő fázisát jelentette, ugyanis a táji adottságokra reflektáló létesítmények már a regionális tervezés stádiumában is részletes megoldásokat kívánnak.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Kotsis Lajos (vezető tervező): *Baltoni Üdülőkörzet Regionális Rendezési Terve*. VÁTI, 1980.

⁵⁵ A szerző által Csorba Zoltánnal 2015. 09. 02-án készített interjú alapján. A hanganyag digitálisan és kéziratos formájában rögzítve.

⁵⁶ Gerle György: Az üdülő- és idegenforgalom területrendezési vonatkozásai. *Településtudományi Közlemények* 20 (1967) 46–65.

NEMZETKÖZI REFLEXIÓK ÉS KONKLÚZIÓK

Az elkészült épületek látványosan reflektáltak a terv alapelveit, melyek révén a nemzetközi érdeklődés fókuszába került a Balaton-fejlesztés. A program érdemi elindulásának évében, 1958-ban a Liege-ben rendezett regionális tervezési kongresszuson a mohácsi helyreállítás terve mellett „Plan Regional Du Balaton Hongrie” címmel kiállították az anyagot, ami jelentős elismerést kapott,⁵⁷ ennek köszönhetően 1965-ig a KGST regionális tervezéssel foglalkozó szakbizottságának vezetését Magyarország láthatta el. A terv a nyugati országok gyakorlatára is hatással volt, az 1965-ben induló nagyszabású francia Riviéra-fejlesztés során előképként tekintettek a tervre.⁵⁸

A nyugat-európai megjelenést tovább erősítette, amikor az 1959-es otterlói utolsó CIAM Kongresszusra a politikai okokból kényszerűen távol maradó Fischer József helyett Polónyi Károly utazhatott ki. A fiatal építész a frissen elkészült, a Balaton déli partjára tervezett, variábilis előregyártott szerkezettel, helyi anyagokkal és munkaerővel készülő strandépületeit mutatta be, felvázolva a Balatoni Regionális Terv egységes keretét. Az utolsó CIAM Kongresszus munkájában aktív szerepet vállalt a formálódó Team X építész csoport, amelynek később Polónyi Károly is tagja lett. A kapcsolat kialakulásához nagyban hozzájárult a bemutatott tervanyag, a Team X által a konferenciát megelőző időszakban megfogalmazott elméleti kérdéseket a Balaton-konceptió pragmatikus eszközökkel reflektálta. Smithsonék érdeklődésének homlokterében a CIAM alapító generációjának funkcionális-analitikus gondolkodásával szemben az alkotás integráns egysége, *realitása* állt, ami visszavezette őket Geddes etikai alapon megfogalmazott ökológikus régió elméletéig.⁵⁹ Geddes vízrajzi egységre épülő „általános völgymentése” a kirándulás mint rekreáció során feltáruló panorámaképet vázolta fel, mely a természeti adottságokra épülő kultúrtájak szimbiotikus egységét reprezentálja. 1954-ben, Geddes születésének 100. évfordulóján újból kiadták írásait,⁶⁰ melyekben, ahogy Polónyi visszaemlékezéseiben megfogalmazza: „a területi tervezést olyan óvatos konzervatív sebészeti beavatkozásként ajánlja, amelynek következményei előre becsülhetők a különböző szakmák képviselőinek előzetes vizsgálatai alapján felállított diagnózis szerint.”⁶¹ Ezt a megközelítést jól példázza a Balaton-fejlesztés metodikája. A Team X-t is inspiráló idea kérdéseire a Polónyi által bemutatott terv, mint a természetbe ágyazott rekreációs régió, a léptékszintek komplex egysége, a természeti-vízrajzi adottságokból eredeztetett régiókontúrok, a fejlesztés-

⁵⁷Farkas Tibor politikai okokból nem utazhatott ki. Visszaemlékezéseiben ezt az indokot említi kérelmének elutasítására: „nagyvállalkozó szülők gyermeke, 56-ban a munkástanács elnöke, megbízhatatlan! Édesapám kömvésmester volt, 6 elemivel.” (Farkas Tibor hagyatéka, kézirat.)

⁵⁸Une grande industrie nationale: les loisirs. *Urbanisme* 54 (1965).

⁵⁹Annie Pedret: *Team 10. An archival history*. Routledge, London – New York 2011.

⁶⁰Volker M. Welter: Post-war CIAM, Team X, and the Influence of Patrick Geddes. <http://www.team10online.org/research/papers/delft1/welter.pdf> (Utolsó megtekintés: 2015. 10. 15.)

⁶¹Polónyi Károly: *Építész-településtervező a perifériákon – Polónyi Károly retrospektív naplója*. Terc Kiadó, Budapest 2004.

tés ökológikus alapelvei és a regionális léptéktől az épületszerkezetekig kirajzolódó strukturális kapcsolatai révén tudott egyszerre poétikus és gyakorlati válaszokat adni.

A fejlesztés számos külföldi, főként építészeti folyóiratban megjelent publikációt követően a Nemzetközi Építész Szövetség, az UIA érdeklődését is felkeltette. 1964-ben a szervezet Budapesten ülésezett, majd június 1–10. között szimpóziumot rendeztek a Balatonon „Struktúrák és módszerek az ipari konstruálásban”⁶² címmel. Az UIA folyóirat képes beszámolót közölt a Tihanyban eltöltött napokról. Egy évvel később a szervezet végrehajtó bizottsága 1965. április 19–20. közötti madridi ülésén döntött a Perret- és Abercrombie-díjak odaítéléséről. A zsűriben Pierre Vago UIA-főtítkár mellett megtalálhatjuk Nagy Elemért mint a Magyar Építőművészet szerkesztőjét és Jürgen Joedicke-t is, aki az otterlói kongresszust összegző kiadványt is jegyző sorozat szerkesztőjeként⁶³ már ismerhette a Balaton-tervet, és bár betegség miatt nem tudott ott lenni a végső döntésnél, írásban véleményezte a munkákat.⁶⁴ A nemzeti bizottságok által jelölt 12 pályázó közül a zsűri Farkas Tibor Balaton-fejlesztését és Colin Buchanan Oxford Street várostervezési projektjét megosztva díjazta.⁶⁵ Az UIA 1965-ös párizsi kongresszusán Farkas Tibor és csapata hivatalosan is megkapta az UIA Sir Patrick Abercrombie-díját (9. ábra: 154. old.). Az indoklásban kihangsúlyozták a tervezési program és az építészeti esztétika kapcsolatát, amit tovább erősít a fejlesztés természeti környezettel alkotott „harmóniája”.⁶⁶

A regionális tervezés elvi metodikai keretei a nemzetközi gyakorlatban a háború utáni évekre már kialakultak és azok a hazai tervezők számára is ismertek voltak, ugyanakkor a Balaton Regionális Terv az ötvenes évek végén nemzetközi viszonylatban is újszerű megoldásnak számított az üdülőterületek kiemelt tájképi helyzetére az építészek által kidolgozott komplex, elsősorban ökológiai és esztétikai alapokból építkező válaszával.

A Balaton régió kísérleti territóriumként szolgált az építészet és a regionális tervezés ötvözetének kialakításához a kezdeti időszakban (1957–63), a tapasztalatok mind a hazai, mind a nemzetközi szakmagyakorlásban felhasználásra kerültek. Polónyi Károly afrikai feladatok megoldása során is alkalmazta a pályája első állomásán megtalált tervezési eszközöket. Érdemes összevetni a két a kezdeti időszakban meghatározó tervező, Farkas és Polónyi pályáját. Míg Polónyi saját életútját úgy írja le, mint aki „egyik süllyedő hajóról a másikra” lépett,⁶⁷ és afrikai, majd európai

⁶² UIA 49 (1968).

⁶³ Oscar Newman: *CIAM 59 in Otterlo*. Karl-Krämer-Verlag, Stuttgart 1961. (Jürgen Joedicke: *Dokumente der modernen Architektur* sorozat keretében.)

⁶⁴ A zsűri tagjai: Giulio Carlo Argan művészettörténész professzor (University of Rome), André Bloc szobrász, az *Architectur d’Aujourd’hui* szerkesztője (Párizs), Nagy Elemér építész, a Magyar Építőművészet szerkesztője (Budapest), Diana Rowntree építész teoretikus (*Critic of Architecture*, London), Pierre Vago építész, az UIA főtítkára (Párizs), Jürgen Joedicke építészeti elmélet professzor (Stuttgart).

⁶⁵ A díjat megosztva Colin Buchanan brit építész várostervező is elnyerte csapatával, ő az Oxford Streetre készített tervével kínált újszerű megoldást a városi közlekedésre. Az Auguste Perret-díjat Hans Scharoun kapta.

⁶⁶ UIA 34 (1965) 12.

⁶⁷ Polónyi Károly: *Építész-településtervező a perifériákon – Polónyi Károly retrospektív naplója*. Terc Kiadó, Budapest 2004.

állomásaival nemzetközi elismerést vívott ki magának, addig Farkas Tibor a „Balaton-ügy” elkötelezettjeként, a tervekészítés kezdeti időszakát követően még egy évtizeden át próbálta meg védeni a terv eszméjét, bár a kedvezőtlen megoldások ellen szót emelve egyre többször nyomták rá az „akadályozó bélyegzőt”. A számára egyre inkább vállalhatatlan helyzetben kelt, 1971-es lemondólevelében fenyegető „kultúrbotrányként” írta le a tó állapotát,⁶⁸ jóslata mind az ökológiai, mind az esztétikai problémákat tekintve hamarosan beigazolódtak.

⁶⁸Farkas Tibor lemondó levelének másolatai: Lajti Tibor BIB főtitkár elvtársnak. Bp. 1971. dec. 7. és Szilágyi Lajos miniszterhelyettes elvtársnak a BTB elnökhelyettesének. Bp. 1971. dec. 8. – Farkas Tibor hagyatéka.